

Duvnjak, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:491267>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
INTEGRIRANI FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

MARIJA DUVNJAK

GLAS SAVJESTI:
FILOZOFIJA, KRŠĆANSKI NAUK, SUVREMENA PITANJA

DIPLOMSKI RAD

iz Filozofije

kod prof. dr. sc. Ante Vučkovića

Split, 2021.

Sadržaj

Uvod.....	3
1. Glas savjesti u filozofskoj interpretaciji.....	5
1.1. Sokrat i otkriće savjesti.....	6
1.2. Martin Heidegger i glas savjesti kao poziv na autentičnost.....	9
1.3. Shvaćanje savjesti kod Hannah Arendt.....	12
2. Glas savjesti u kršćanskom nauku.....	16
2.1. Savjest u Svetom pismu Staroga zavjeta.....	17
2.2. Savjest u Svetom pismu Novoga zavjeta.....	20
2.2.1. Savjest kod sinoptika.....	21
2.2.2. Savjest kod Pavla.....	22
2.3. Savjest kao glas Božji kod Augustina.....	26
2.4. Sud savjesti.....	29
2.4.1. Vrste savjesti.....	29
2.4.2. Odgoj savjesti.....	34
3. Problematika savjesti u suvremenom svijetu.....	41
3.1. Priziv savjesti u medicini.....	44
3.2. Savjest u političkom životu.....	46
3.3. Savjest u obavljanju gospodarskih djelatnosti.....	49
Zaključak.....	52
Literatura.....	53
Sažetak/Summary.....	58

Uvod

Potaknuta željom da istražim fenomen koji je u svojoj biti tajanstven i skriven, ali koji se otkriva u načinima življenja i djelovanja ljudi, u ovom radu sam se pozabavila pitanjem na koji se način savjest razumijeva kod različitih filozofa, u kršćanskom nauku te u suvremenom svijetu. Savjest je važna jer spada na bit čovjekova bića, ona je bitan dio čovjekove osobnosti. U svojoj savjesti čovjek živi i djeluje prema samom sebi, drugima, prirodi i prema Bogu. Ovim radom želim pokazati na koje je načine glas savjesti moguće razumijevati te kako je savjest moguće oblikovati da možemo stići do dobrog života tako da za svoju savjest možemo reći da nas povezuje s Bogom, da u njoj prepoznamo Božji zakon i volju za svoj život. U cilju postizanja proslave Boga svojim životom postavlja se potreba odgoja ili preodgoja savjesti koja tek onda može biti dobra upraviteljica života i djelovanja.

Ovaj je rad podijeljen u tri poglavlja. U prvom poglavlju se govori o različitim shvaćanjima glasa savjesti kod pojedinih filozofa. Vidjet ćemo kako savjest promatraju Sokrat, Martin Heidegger i Hannah Arendt. Glas savjesti se najprije kod Sokrata promatra kao glas od životnog značaja kojemu on žrtvuje čak i vlastiti život. Kod Heideggera savjest je shvaćena kao poziv na autentičnost, zov na provođenje života po svojoj odluci bez drugih utjecaja. Kod Hannah Arendt savjest se otkriva kao nemoćni organ koji nema snage oduprijeti se zlima svijeta, nego je organ koji je prilagodljiv pod utjecajem društva i većine i kroz koji svatko može progovarati i raditi zlo. Do ovog shvaćanja ona dolazi zbog tragedije 20. st.

U drugom poglavlju opisuje se shvaćanje glasa savjesti u kršćanskom nauku. U Svetom pismu Staroga zavjeta o savjesti se progovara terminom "srce", te pojmovima koji označavaju čovjekovu unutrašnjost kako bi se istakla činjenica prebivanja savjesti u skrovitosti čovjekove nutrine koja je poznata samo pojedincu i na potpun način Bogu. U Svetom pismu Novoga zavjeta o savjesti se također progovara pojmom "srce". Sv. Pavao čestim korištenjem grčkog pojma syneidesis u kršćansko uvodi pojam savjest. On savjest promatra kao subjektivno pravilo ponašanja koje treba biti normirano Kristom. Sv. Augustin savjest promatra kao stan Božji, mjesto gdje Bog stanuje i odakle progovara. Opisuju se različite vrste savjesti i načini ispravnog odgoja savjesti.

Treće poglavlje je usmjereno problematici savjesti u suvremenom svijetu u kojem prevladavaju razni ideološki pravci protivni kršćanskom uvjerenju. Zbog toga, kršćani, ali i ostali građani koji po sudu svoje savjesti ne mogu pristati na određena djelovanja zbog svojih vjerskih, moralnih i etičkih uvjerenja, imaju međunarodnim i domaćim pravom zajamčeno pravo na priziv savjesti, pravo na odbijanje i neizvršavanje određenih postupaka koji se kose s njihovim uvjerenjem.

1. Glas savjesti u filozofskoj interpretaciji

Glas savjesti u povijesti filozofije dobiva različite interpretacije. U ovom poglavlju ograničit ćemo se na tri važna lika koja progovaraju o fenomenu savjesti. Vidjet ćemo što o savjesti govore Sokrat, Martin Heidegger i Hannah Arendt. Platon, Sokratov učenik koji je dobro poznao njegovu misao, u djelu *Obrana Sokratova*¹ donosi Sokratovo razumijevanje glasa savjesti kao božanskog glasa. Sokrat savjest promatra kao glas ili znak koji mu dolazi od Boga pri čemu on u pojavi tog glasa doživljava svoju posebnost.² Sokratu je glas savjesti bitan kod svega što mu se događa. Sokrat svoj glas vidi kao iznimku, nešto što samo on ima. Taj glas on ne smatra svojim u smislu da mu je on uzrok ili da od njega dolazi nego Božjim glasom kojeg je dužan slušati. Sokrat po savjesti zna za svoju službu, vjeran je svom poslanju koje je primio od Boga tako što postojano upućuje čovjeka na odgovornost za samog sebe kroz neprestano propitkivanje u svrhu skrbi oko dobra duše, što je po njemu vrhovno čovjekovo dobro i zadaća oko koje se treba najviše zauzimati.

Martin Heidegger savjest misli odvojenu od odnosa s Bogom i bilo kojeg društvenog moralnog kodeksa. On fenomen savjesti razumijeva kao glas tubitka koji izgubljenog čovjeka otkriva u njegovoj neautentičnosti i upućuje poziv na autentičnost. Heidegger nam pokazuje da je „savjest neodvojiva, od volje pojedinca da ima savjest“, a to možemo poistovjetiti sa Sokratovom poslušnošću savjesti. Za Heideggera „htjeti imati savjest znači odlučiti se biti joj poslušan“³, a to bi značilo da najprije moramo stvoriti odluku za savjest, za posluš njezinu glasu, da bi ona bila u funkciji.⁴

Hannah Arendt savjest prokazuje kao fenomen koji je nemoćan oduprijeti se suradnji s totalitarizmom, a s druge strane kaže kako savjest može funkcionirati unutar neke ideologije.⁵ Ona za primjer tome navodi većinu u društvu i

¹ Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000.

² Usp. Ante Vučković, O savjesti; *Crkva u svijetu*, 46 (2011), br. 2, str. 140.

³ *Isto*, str. 141.

⁴ Usp. *isto*

⁵ Usp. Ante Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split*, 21. i 22. listopada 2010., Split, *Crkva u svijetu*, Split, 2011., str. 9.

Eichmanna, čije je suđenje pratila i opisala u knjizi *Eichmann u Jeruzalemu*.⁶ Za Arendt fenomen savjesti, autentičnosti, zapravo je fenomen mišljenja, rasudbena snaga koja je jedina u stanju pružiti otpor zlom sustavu.⁷ Aktivno mišljenje ona vidi kao jedinu snagu kojom netko može oblikovati svoj život i kojom je sposoban oduprijeti se onom neljudskom.

Navedene tri interpretacije savjesti ukazuju na različite vidove shvaćanja toga glasa o kojem su filozofi na svoj način progovarali iz svojih okolnosti i uvjerenja.

1. 1. Sokrat i otkriće savjesti

Platon nam prikazuje Sokrata u djelu *Obrana Sokratova* u kojem Sokrat na svojoj obrani progovara o velikom značaju glasa savjesti u svom životu, zbog čega ne želi i ne može raditi u suprotnosti s njime, bez obzira prema tuđim stavovima i optuživanjima, Sokrat do smrti ostaje ustrajan i čvrst u svojoj odluci poslušnosti glasu koji ga prati i po kojemu zna za svoje poslanje ljudima. „Možda nekome izgleda čudnovato to što neumorno hodam naokolo, savjetujući vas u običnim stvarima i u to ulažem toliko truda, međutim u javnim se stvarima ne odvažujem izići pred mnoštvo savjetovati vas u svezi s (politikom) grada. Uzrok tomu je to što ste često od mene čuli: meni dolazi nešto božansko i demonsko, i upravo to je s porugom spomenuo Melet u optužnici. Meni se to javlja od ranog djetinjstva, poput nekog glasa, koji, kad god se pojavi, vazda me odvraća da ne činim ono što smjeram, ali nikad me ne potiče. (Taj me glas) odgovara od bavljenja političkim poslovima; čak dapače, čini mi se da je jako dobro da me od toga odgovara.“⁸ Sokrat ovdje daje opis glasa koji ga prati od djetinjstva i kojemu je apsolutno poslušan iako ga ta poslušnost izlaže poruzi jer je taj glas nevidljiv i drugi ga ne doživljavaju ozbiljno. Razlika koja se ovdje pokazuje između Sokrata i Meleta je što Sokrat čuje glas, a Melet ne, taj glas ima samo Sokrat i po tome se

⁶ Hannah Arendt, *Eichmann u Jeruzalemu*, Politička kultura, 2002.

⁷ Usp. Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 28.

⁸ Platon, *Obrana Sokratova*, str. 31d.

Sokrat smatra drugačijim i izdvojenim od drugih ljudi.⁹ Sličnost s drugima on pronalazi u promišljanju i razgovaranju.¹⁰

Sokrat se u navedenom djelu prikazuje na sudu u Ateni kao optužen za kvarenje mladeži i kao onaj koji ne vjeruje u bogove koje časti tadašnja država. Ove dvije navedene točke optužnice razlog su Sokratova pojavljivanja na sudu, gdje iznosi svoju obranu u kojoj vrhunsku važnost daje glasu koji mu se javlja i kojemu je uvijek poslušan. Sokrat se ne smatra krivim za ono što mu stavljaju na teret, obje točke optužnice odbacuje, raskrinkava ih kao urotu tadašnje vlasti protiv sebe, a koja je smišljena zato što je tadašnje pojedince koji su su smatrali mudrima u svojim govorima o stvarima kojima su se bavili, ali i o onima kojima nisu, razotkrivao kao nemudre, varalice, one koji imaju malo ili nimalo znanja o onome čime se bave i hvale. To je razotkrivanje izazivalo bijes tadašnjih političara, umjetnika i obrtnika koji su se udružili i skovali urotu protiv Sokrata. Stoga je sastavljena optužnica u svrhu Sokratova uklanjanja iz javnog života i života uopće. Ono što je bio sadržaj optužnice bila je samo krinka iza koje se skrivao pravi razlog zbog kojeg Sokrata žele pogubiti. Da bi sebe zaštitili od situacija poruge i ismijavanja pred ljudima u koje ih je dovodio Sokrat, tužiteljima je bilo bitno izmisliti razloge i optužiti Sokrata koji ih provocira svojim propitivanjem i otkriva nezalicama.

U samo jednom danu obrane Sokratu je bilo nemoguće obraniti se na način da do kraja iznese svoju priču i tako uvjeri Atenjane u svoju nevinost. Što se tiče alternativne kazne, on je ne želi i ne može predložiti jer bi to značilo da se smatra krivim: „Ja sam uvjeren da nisam nikome ništa našao učinio, barem ne namjerno, ali u to vas ne mogu uvjeriti jer smo malo vremena proveli u razgovoru.“¹¹ Sokrat se ne boji ni smrti u koju ga namjeravaju poslati, njemu je veća pogibao zloća koja trči brže od smrti, a u koju su upali njegovi neprijatelji. Sokrat ni pod cijenu života ne odustaje od bavljenja filozofijom koja je njegova služba Bogu, poslanje za koje vjeruje da ga je primio od Boga: „Čudno bi bilo moje ponašanje, Atenjani, ako bih – kao što su me nekoć postavili u bojni red kod Potideje, Amfipola i Dela vojskovođe koje ste izabrali da mi zapovijedaju; tamo

⁹ Usp. Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 15.

¹⁰ Usp. *isto*

¹¹ Platon, *Obrana Sokratova*, str. 36d -37c.

sam ustrajao na svom položaju i izložio svoj život opasnosti, kao i mnogi drugi – sad, iz straha od smrti ili nečeg takvog, zanemario dužnost da provodim život u filozofiji i propitkivanju sebe i drugih, koju mi je, kako sam saznao i uvjerio se, naložio bog. To bi bilo strašno! Tada bi me uistinu mogao netko po pravdi optužiti pred sudom da ne vjerujem u bogove jer bih (na taj način) prezreo proroštvo, bojao se smrti i smatrao sebe mudrim, iako to nisam.¹² Kao što kao vojnik nije odustao od službe na koju ga je postavio vojskovođa, tako ni sad ne odustaje od svog poziva bavljenja filozofijom, tj. dužnosti propitivanja sebe i drugih koju mu nalaže božanski glas.

Sokratova obrana i čitav njegov život obilježen je i usmjeravan glasom koji mu se javlja tako da u njegovim odlukama ne stoji samo on sam, nego i glas koji ga prati. On ga naziva božanskim glasom, a autoritet koji ima dobiva po Sokratovoj poslušnosti. Taj glas nije pod njegovom kontrolom i čuje ga iznutra.¹³ Glas ne govori što treba činiti, samo ga odvraća da ne čini ili ne govori nešto što smjera: „Onaj proročki glas, demonov, u posljednje vrijeme moj česti pratilac, upozoravao me što ne činiti čak i u sitnicama, ako sam se spremao učiniti nešto što nije u redu.“¹⁴ Glas ima ulogu opomene i kočnice u situacijama kad Sokrat smjera napraviti nešto što nije za njegovo dobro.

Sokrat glas shvaća kao religiozno iskustvo čije je podrijetlo nadljudsko, vezuje ga uz božanstvo kojem je stalo do čovjeka, ali samo ukoliko je čovjek dobar: „Potrebno je međutim da i vi, suci, gajite dobru nadu pred licem smrti i smatrate da je jedna stvar osobito istinita: - nije moguće da dobar čovjek, niti u životu niti poslije smrti, pretrpi ikakavo zlo: prema sudbini dobrog čovjeka bogovi nisu ravnodušni. I ono što mi se sada događa, ne događa se samo od sebe, već mi je jasno da je za mene bolje da umrem i riješim se tegoba. Zbog toga me nikad (božanski) znak nije odvratio (od tog puta) i zbog toga se ne ljutim na one koji su glasovali protiv mene i koji su me optužili, iako me nisu osudili niti tužili iz te namjere već misleći da će mi naškoditi, a to je svakako vrijedno prijekora.“¹⁵

¹² *Isto*, str. 28e-29a.

¹³ Usp. Vučković, *Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti*, str. 16.

¹⁴ Platon, *Obrana Sokratova*, str. 40a –e.

¹⁵ *Isto*, 41 d-e.

Sokratu je javljanje glasa jednako bitno i kad se ne javlja, pa tako budući da se nije pojavio na sudu, Sokrat shvaća da je put na kojem se nalazi za njega dobar što mu olakšava odnos s tužiteljima i sucima te mu omogućava da ima odmak od njih, da se ne ljuti, dok istodobno njihov postupak smatra krivim.¹⁶ Glas se Sokratu ne miješa sadržajno u govor, no trajno ga podsjeća na odnos s bogovima.¹⁷ Ono što obilježava Sokratov glas savjesti je da dolazi odozgo, od bogova, ne raspravlja, nego opominje, ne nagovara na nešto, nego samo odvrća od nečega, da mu Sokrat do kraja vjeruje, da mu omogućuje da ima odmak od ljudskih stavova, da ga povezuje s bogovima i zadaćom koju je primio od njih, a koju bi bilo strašno ne ispuniti, da samo s ovim glasom ne može ulaziti u rasprave i na kraju da poslušnost glasu omogućuje slobodne odnose s ljudima.¹⁸

1. 2. Martin Heidegger i glas savjesti kao poziv na autentičnost

Heidegger za ljudski život smatra da se uglavnom događa u svakodnevicu u kojoj je čovjek izgubljen u poslovima i prosječnosti te slijedom toga živi neautentičnim načinom života.¹⁹ Heidegger glas savjesti shvaća kao poziv iznutra, kao „glas koji iz daleke i zaboravljene dubine poziva čovjeka na autentični život.“²⁰ Mogućnost autentičnosti poziva čovjeka nijemim glasom u savjesti gdje može čuti autentični glas svoga bitka.²¹ Da bi prestao s neautentičnim, a započeo živjeti autentičnim životom čovjek se treba izložiti svojoj krajnjoj mogućnosti, smrti. Bez izlaganja svojoj smrtnosti nema autentičnosti.²² Kada provodi neautentičan život čovjek stoji pod utjecajem vlasti tuđih odluka. Pod autentičnim životom smatra se da čovjek sam odlučuje kako će živjeti, a prije nego izabere, treba izabrati mogućnost izbora, odlučiti se za postojanje iz sebe, a da je to moguće pokazuje se u fenomenu koji se zove glas savjesti.²³ U savjesti autentični „ja“ poziva drugi, izgubljeni „ja“, kojim se otuđio samom sebi i svojoj autentičnoj

¹⁶ Usp. Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 17-18.

¹⁷ Usp. *isto*, str. 18.

¹⁸ Usp. *isto*

¹⁹ Usp. Opis izgubljenoga i neautentičnoga života u svakidašnjici nalazi se u §§ 35-38., u: Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985.

²⁰ Vučković, O savjesti, str. 141.

²¹ Usp. *isto*

²² Usp. Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 19.

²³ Usp. *isto*

biti.²⁴ Savjest je glas, pojavljuje se kao zov, a javlja se da daje nešto do znanja. Zov pripada autentičnom načinu govora. Zov savjesti daje na znanje nešto što se odnosi samo na mene, ne na nekog drugog. Tubitak, kao ljudski način postojanja pogođen je zovom savjesti, zovom da bude ono što jest, da postane autentičnim, da izađe iz utjecaja vlasti tuđih odluka. Što se tiče pripadnosti, „glas savjesti je fenomen tubitka, pripada tubitku, dolazi iz njega i njega se tiče.“²⁵ „Tubitak sam sebe zove u savjesti“²⁶ No, postoji razlika između onoga koji zove i pozvanoga. „Glas dolazi iz mene i ipak povrh mene“²⁷ Ovdje vidimo da Heidegger glas savjesti pripisuje tubitku samome, i da on pogađa izravno upravo pojedinca, taj zov cilja u srce pozvanoga, pozivajući tubitak da se odvaži živjeti autentičnim načinom života. Za Heideggera zov savjesti je fenomen iza kojeg ne stoji ništa drugo, ni Bog, ni društvo. Savjest je fenomen koji se pojavljuje sam od sebe i iz sebe. Izgubljenost tubitka otkriva se u glasu „koji ga pogađa kao da dolazi iz tuđine i kao da je nepoznat, a budući da ga pogađa u samo središte, kao da je najbliži mogući i kao da ga poznaje bolje od bilo koga drugog.“²⁸ Ovom tvrdnjom tubitak nam se pokazuje kao da je sam sebi stranac ali i najupućeniji u poznavanju sebe. Razlika između tubitka samoga i glasa savjesti nalazi se u tome što tubitak živi na neautentičan način, a glas ga poziva da napravi promjenu te da se odvaži na autentični način života.²⁹ Pritom tubitku nije potreban nitko izvana da mu ukaže na mogućnost autentičnog života, jer zov koji ga poziva na autentičan život proizlazi iz njega samog. Iz navedenog je jasno da „tubitak zove samoga sebe, iz izgubljenosti i neautentičnosti u vlastitost i autentičnost.“³⁰

Kada govori o savjesti Heideggeru je važan pojam krivnje. Kada savjest progovara, onda „daje do znanja da je riječ o krivnji.“³¹ Zov savjesti pokazuje na mogućnosti koje osobi stoje na raspolaganju u brizi za svijet i u odnosima s drugim ljudima. Heidegger krivnju ne promatra kao posljedicu prekršaja nekog

²⁴ Usp. Ivan Kozelj, *Savjest. Put prema Bogu*, Filozofsko-teološki institut družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 1990., str 229.

²⁵ Vučković, *Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti*, str. 20.

²⁶ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 313. Preuzeto od: Vučković, *Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti*, str. 20.

²⁷ *Isto*

²⁸ Vučković, *Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti* str. 21.

²⁹ Usp. *isto*

³⁰ *Isto*

³¹ *Isto*

pravila, nego kao temelj tubitka. Za njega je krivnja temelj tubitka, jer izborom određenog životnog puta, tj. mogućnosti čovjek postaje odgovoran za taj izbor i što je tim jednim izborom sve ostale mogućnosti odbacio.

Heidegger čovjeka promatra kao biće koje je bačeno u svijet bez svoje odgovornosti i koje živi na način bačenosti, te stoga mora postati kriv, krivnju nije moguće izbjeći, nego je treba preuzeti. Iako nismo sami sebe bacili u svijet, na nama je hoćemo li izbjeći zov savjesti, ali tako živimo neautentično. No, ukoliko izaberemo glas tubitka, na sebe preuzimamo „odgovornost, krivnju što smo takvi, a ne drukčiji.“³² Odlučimo li se za jedan put, ujedno odbacujemo druge. Naposljetku, na što god da se odlučimo, koju god mogućnost odabrali, ista je „uvijek ništavna, konačna, smrtna i prolazna.“³³ Glas savjesti poziva tubitak na preuzimanje odluke o sebi, na preuzimanje krivnje i odgovornosti, a čovjek koji se odazove zovu, znači da bira jedan put, bira savjest.

Heidegger o savjesti govori da ona „pogađa onoga tko hoće biti vraćen natrag“³⁴ To znači da je volja pojedinca uvjet za mogućnost autentičnog načina života. Bez volje pojedinca savjest ne upućuje svoj zov. Savjest postaje autoritet tek kad se čovjek odluči za savjest. „Glas savjesti pogađa onoga koji hoće biti vraćen natrag iz izgubljenosti, onoga koji hoće imati savjest.“³⁵ Zov savjesti postaje moguć tek onda kada pristanemo da ga čujemo, ako postoji volja imati savjest. Odlukom za savjest čovjek postaje brižan, odgovoran za sebe, za svoj tubitak, za svoju egzistenciju, postaje autentičan. Savjest upućuje poziv čovjeku da prepozna svoje mogućnosti i preuzme odgovornost za njih, da pristane na krivnju, jer izborom jedne mogućnosti, istodobno odbacuje druge.³⁶

Heidegger u pojavi zova savjesti ne vidi Boga kao njegov izvor, niti nekog drugog, nego tubitak sam. Za njega je savjest glas tubitka, no od velike

³² *Isto*, str. 22

³³ *Isto*

³⁴ Heidegger, nav. dj., str. 309. Preuzeto od: Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 22.

³⁵ Vučković, O savjesti, str. 140.

³⁶ Usp. Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 22.

važnosti sa imperativnim izričajem te ima obilježje nepovredivosti. Savjest promatra kao jezgru osobnosti, no odvojenu od odnosa s Bogom.³⁷

1. 3. Shvaćanje savjesti kod Hannah Arendt

Hannah je odrastala je u uvjerenju o razumljivosti morala samog po sebi, u vjeri da u čovjeku postoji određeni urođeni osjećaj za ispravnost djelovanja koji prethodi poznavanju zakona, a koji čovjeka uči dobru, a odvraća od zla. No, ona dovodi u pitanje savjest kao sposobnost otpora zlu zbog iskustva užasa rata i nakon što je u Jeruzalemu pratila suđenje nacističkom časniku Eichmannu.

Kada su nacionalsocijalisti u Njemačkoj došli na vlast dogodio se slom morala gdje začuđuje koliko je mnoštvo ljudi pristalo na takvu situaciju moralnog sloma. Preostali, malobrojni pojedinci koji se nisu zapetljali u zlo uvijek su zločin smatrali zločinom, iako je po vladi on bio dozvoljen, tj. legaliziran. Oni su stvari nazivali pravim imenom, te se nisu dali uvući u većinski prihvatljivo toleriranje i činjenje zločina. Takvi ljudi nisu mogli činiti ono za što su znali da je zlo: „njihova savjest, ako je to bila savjest, nije imala obvezujući karakter; govorila je: To ne mogu učiniti, umjesto: To ne smijem učiniti.“³⁸ Ne moći nešto učiniti spada na osobnost i moralnost pojedinca, a za njih moralno mjerilo nije svijet nego njihova osobnost: „U iznimnim su vremenima, gledano moralno, jedini pouzdani ljudi oni koji kažu: ne mogu.“³⁹ Oni su jednostavno smatrali da život više ne bi bio vrijedan življenja da su sudjelovali u zločinu, tj. da su postupali u suprotnosti sa svojim uvjerenjem koje kaže da je zločin uvijek zlo i da ga se nikad ne smije činiti.

Hannah Arendt pratila je proces suđenja nacističkom časniku Ottu Adolfu Eichmannu koji je bio optužen za zločine protiv židovskoga naroda te postavlja pitanje što se događa s onim tko ima savjest, a čini zlo, te razmatra Eichmannovu situaciju i razloge činjenja zla. Ona njega promatra kao čovjeka koji je imao savjest, ali koja ga nije uspjela odvratiti od zločina slanja ogromnog broja ljudi u

³⁷ Usp. *isto*, str. 25.

³⁸ Hannah Arendt, *O zlu*, Breza, Zagreb, 2006., str. 41. Preuzeto od: Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 27.

³⁹ *Isto*

smrt. Prema njoj, kod njega je problem bio u neimanju vlastitog mišljenja. On je u potpunosti bio podložan izvršavanju zahtjeva koji su bili pred njega postavljeni. On je radio samo ono što je Hitler od njega očekivao. Eichmann je svoj posao pažljivo obavljao kako bi udovoljio Hitlerovim zahtjevima, te je neprestano ponavljao kako je Hitlerova volja na razini zakona.⁴⁰

Za Arendt zaštita od pristajanja na zločin ne stoji u savjesti, savjest nema moći da se odupre zlu, budući da je prilagodljiva vanjskim okolnostima i onome što prihvaća i nalaže većina. Alternativu zlu ona nalazi u mišljenju. Ona ističe samoću ko uvjet za razgovor sa samim sobom čime se postiže suglasje sa samim sobom, što za nju znači imati mišljenje.

Hannah Arendt za savjest kaže da je on autoritativan glas koji dolazi izvana što pokazuje primjer Eichmanna. Kada govori o Eichmannu ona ga opisuje kao čovjeka sa savješću, koji je sebe smatrao časnim čovjekom: „Što se niskih pobuda tiče, potpuno je siguran da duboko u sebi nije ono što je nazvao *innerer Schweinhund*, pokvarena svinja, a što se njegove savjesti tiče, savršeno se sjećao da bi bio imao nečistu savjest samo da nije činio ono što mu je naređeno (otpremati milijune muškaraca, žena i djece u smrt s velikom revnošću i najvećom pomnjom).“⁴¹ Po njegovom primjeru za nju je bilo očito da je savjest sposobna prilagoditi se očekivanjima, izvršavanju onoga što nadređeni, autoritet, režim ili većina traži, te da bi nečinjenje zločina, makar to bilo kranje zlo, bilo shvaćeno kao neposluh savjesti.

Kao i ostali, Hannah je očekivala da će se na suđenju Eichmannu susresti s monstrumom, demonskim bićem, zločincem punim mržnje, no ono što je pred sobom gledala djelovalo joj je krajnje površno i banalno. Problem s Eichmannom bio je taj što je on bio savršeno nesposoban misliti, razlikovati dobro od zla. U svom govoru koristio se frazama, njegov jezik bio je jedino službeni jezik: „Službeni / *Amtsprache*/ je moj jedini jezik“⁴² On je, kako misli Arendt, bio nesposoban izgovoriti jednu rečenicu, a da to ne bi bio klišej.⁴³ Zatim, druga,

⁴⁰ Usp. Vučković, O savjesti, str. 141.

⁴¹ *Eichmann u Jeruzalemu*, str. 29. Preuzeto od: Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 30.

⁴² *Isto*, str. 50. Preuzeto od: *Isto*, str. 31.

⁴³ Usp. *isto*

izrazito primjetna mana kod Eichmanna bila je gotovo potpuna nesposobnost da išta sagleda iz druge perspektive: „Što ga je čovjek dulje slušao, to je postajalo očitije da je njegova nesposobnost da govori tijesno povezana s njegovom nesposobnošću da misli, naime da misli s motrišta drugoga.“⁴⁴ Ona je na suđenju u njemu vidjela čovjeka koji nije mrzio, ali koji je bio nesposoban osjećati sućut. Gledala je u njega koji je imao moć odlučivanja o životu i smrti, a bio je nesposoban stvoriti osobno mišljenje i izraziti vlastite emocije, a da ne upadne u klišeje i fraze.

Eichmann je imao savjest ali ona je sva bila u funkciji poslušanja Hitleru, te mu nije bila kočnica u provođenju zločina: „U Eichmanna se savjest toliko stopila s Hitlerovim naredbama i naredbama ostalih nacista, da je za njega djelovanje po savjesti bilo istovjetno djelovanju u skladu s nacističkim režimom.“⁴⁵ Ono što se može izdvojiti je da se i sam Eichmann čudio tomu da nitko nije bio protiv “konačnoga rješenja“, što mu je umirilo savjest: „Prema Eichmannovim riječima, najjači čimbenik u umirivanju njegove vlastite savjesti bila je jednostavna činjenica da on nije vidio nikoga, ama baš nikoga, tko je doista bio protiv “konačnoga rješenja.“⁴⁶ Ono što je nevolja s Eichmannom je to što su mu mnogi bili slični, on nije bio osamljen u takvom stavu, mnogim ljudima savjest nije predstavljala prepreku za toleriranje i činjenje krajnjeg zla. Ovdje vidimo da je većina u društvu svojim toleriranjem i šutnjom dala ohrabrenje i snagu pokvarenom režimu u provođenju zločina.

Premda je Eichmannu bio poznat Kantov kategorički imperativ prema kojem načelo vlastitog djelovanja treba biti takvo da može postati načelom općeg zakona, to mu nije predstavljalo problem u činjenju zla budući da je njegova misija bila u službi “konačnog rješenja“. On se više nije smatrao gospodarom svojih postupaka, a Kantov imperativ izobličio je u imperativ: „Postupaj tako da se načelo tvojih djela podudara s načelom zakonodavca ili zakona zemlje tako da

⁴⁴ *Isto*, str. 51. Preuzeto od: *Isto*

⁴⁵ Ivica Raguž, Crkva kao mjesto “proširene savjesti“, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split*, 21. i 22. listopada 2010., Split, *Crkva u svijetu*, Split, 2011., str. 77.

⁴⁶ Arendt, *Eichmann u Jeruzalemu*, str. 112. Preuzeto od: Ivica Raguž, Crkva kao mjesto “proširene savjesti“, str. 78.

bi Hitler kada bi za njih znao, mogao tvoja djela odobriti.“⁴⁷ Eicmannovo djelovanje karakterizira nepromišljenost, banalnost razloga, banalnost jezika, banalnost života. On je provodio užasne zločine samo zato jer je to bio njegov posao. Savjest koju je imao bila je poput organa koji ga je usklađivao sa pokvarenim, zlim sustavom.

Kada govori o zlu, Hannah misli da je ono „uvijek samo krajnje, ali nikada korjenito, nema dubine, niti demonskoga, može se dogoditi da opustoši cijeli svijet, zato jer se poput gljiva razmnožava na površini. Duboko i korjenito je uvijek samo dobro.“⁴⁸ Užas rata odnio je mnogo života, prouzročio boli svake vrste i time promijenio sliku svijeta, ali je završio i nije zaustavio stvaranje novih naraštaja koji neprestano nadolaze i ispunjavaju svijet.

Iz dosad navedenog može se reći da Hannah nema povjerenja u savjest budući da joj je iskustvo totalitarnog režima pokazalo da savjest nema snagu otpora zlom režimu, nego je čak organ kroz koji može govoriti svatko i činiti zlo: „Eichmannov slučaj pokazuje kako je ljudska savjest povijesno uvjetovana stvarnost, ovisna, određena i podređena društvenim i političkim okolnostima.“⁴⁹ Još jedan razlog zbog čega je izgubila vjeru u savjest je zbog većine u Njemačkoj „koja je nijemo i bez grižnje savjesti pristala na Hitlerove zločine.“⁵⁰ Njihova savjest pristala je besprigovorno promatrati njegove zločine. Savjest tih ljudi dala se zavesti i prestrašiti, a to pokazuje da čovjek u svojoj nutrini, tj. savjesti uopće ne mora susresti Boga pa se u ovom slučaju savjest ne shvaća kao Božji glas u čovjeku, iako to može biti, ali tek tad kad se oblikuje u odnosu s Bogom.⁵¹

⁴⁷ Isto, str. 129. Preuzeto od: Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 32.

⁴⁸ Hannah Arendt, Brief an Gerhard Scholem (Juli 1963), u: *Ich will verstehen. Selbstauskunfte zu leben und Werk*, Piper, Munchen, Zurich, 2005., str. 38. Preuzeto od: Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, str. 34.

⁴⁹ Raguz, Crkva kao mjesto „proširene savjesti“, str. 78.

⁵⁰ Vučković, O savjesti, str. 142.

⁵¹ Isto

2. Glas savjesti u kršćanskom nauku

U ovom poglavlju bit će riječi o poimanju savjesti u Svetom Pismu Staroga i Novoga zavjeta, kod sv. Augustina, o sudu savjesti te vrstama i odgoju savjesti. U Svetom pismu savjest se prikazuje prisutna u “srcu“, u “bubrezima“ (Job 27, 6; Ps 16, 7), kao odraz Božjeg zakona u nama (Ps 37, 31; 40, 9), božanskom mudroću obasjana (Ps 90, 12) na temelju naravnoga zakona upisanoga u našu nutrinu.⁵²

U savjesti, tj. u čovjekovom srcu događa se Božje sebedarivanje, objava, govor, poziv, utjeha, opomena. O srcu-savjesti govori se kao o čistom srcu koje Bog stvara u čovjeku koje ga osposobljava za ispravan odnos s Bogom. Duh Božji formira to srce čineći ga sposobnim djelovati po Božjoj volji (Ps 51, 12; Izr 22, 11; Pnz 30, 5-10).⁵³ Božjom milošću osposobljeno, srce je organ kojim čovjek vjeruje, ufa se i ljubi Boga i bližnjega. Savjest prisutna u izrazima srce, bubrezi, izražava tajanstvenost prostora koji je poznat samo dotičnom subjektu i Bogu. U Starom zavjetu Savez s Jahvom i Njegova objava predstavljaju normu po kojoj vjerničko srce-savjest treba djelovati. Taj Zakon dan je čitavom Izraelskom narodu i u srcu ih obvezuje na vršenje. Ovdje je prisutno objektivno poimanje poslušnosti u izvršavanju Zakona. Cijeli izraelski narod od Boga je pozvan na obraćenje i vjernost Zakonu.

U Novom zavjetu ističe se subjektivni element izvršavanja Zakona. Ovdje je pozornost usmjerena na svakog pojedinca, na svako srce koje je pozvano odgovoriti zahtjevima, štoviše, zapovijedima ljubavi koje je ljudima postavio i ostavio do kraja vremena sam Krist, postaviši svakome Sebe za primjer, On je uzor vladanja u izvršavanju zapovijedi Zakona usavršenih ljubavlju. Novozavjetni govor savjest shvaća kao „odjek Božje riječi u nama i u našem djelovanju, kao odraz osobnoga dijaloga čovjeka s Bogom“ i kao „temelj moralne odgovornosti

⁵² Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, u: *Drugi vatikanski sabor, Dokumenti*, Zagreb, 1998., br. 16. Preuzeto od: Suzana Vuletić, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, u: *Diacovensia* 27(2019.) 4, str. 594.

⁵³ Usp. Marinko Perković, *Temelji teološke etike*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2000., str. 101-102. Preuzeto od: *Isto*

jer čovjek po njoj sluša Božji glas i treba prema njemu uskladiti svoje djelovanje“.⁵⁴

2.1. Savjest u Svetom pismu Staroga zavjeta

U Svetom pismu Staroga zavjeta fenomen savjesti mišljen je pod pojmom “srce“.⁵⁵ Čovjek Starog Zavjeta poslušan je Bogu iz svega srca i u srcu drži njegove zapovijedi. Izraelac je poslušan “Božjem glasu“ (Post 22,18; Pnz 26,14), svjestan je potrebe obraćenja, premda je slab i trajno nevjeran. No, unatoč tome, nastoji imati i sačuvati čisto srce. Jer, Izraelac dobro zna da „Jahve ljubi čisto srce“ (Izr 22,11; usp. Pnz 30,5-10).⁵⁶

Pojam *srce* u Svetom Pismu označava čovjekovu nutrinu, savjest. Sinonimi za srce još su i: mudrost, razboritost, duh, duša, bubrezi, utroba, organi u tjelesnoj šupljini. Ovi izrazi nose bogato značenje, a upućuju na najdublju srž osobe.⁵⁷ Srce, bubrezi, nutrina, izričaji su za čovjeku nedostupne, tajanstvene i samo Bogu očite stvarnosti. Čovjek je u srcu dotaknut Božjom objavom i savezničkim djelovanjem koje mu daje sposobnost prosudbe i vrednovanja sebe i učinjenog.⁵⁸ U postojanosti srca i čvrstim pouzdanjem prema Bogu (usp. Ps 57,8; 108,2; 112,7), obrezanim srcem (usp. Lev 26,41; Pnz 10,16; Jr 4,4; 9,25), poučljivim srcem (usp. Iz 54,13), srcem od mesa (Ez 11,29; 36,26s) i novim srcem koje oblikuje Duh Božji (Ez 36,26; Jr 31,24), čovjek je sposoban prihvatiti Božju objavu i savez s Njim, te se time određuje prema sebi i drugima, i u čitavom svom djelovanju.⁵⁹ Ukoliko je srce tvrdokorno, neobrezano, kameno, ne odgovara na Božje poticaje, daleko od Jahve, udareno, ugrizeno, pogođeno (1 Sam 24,6.10, 1 Kr 8,38), spotiče se (1 Sam 25,31), tada krivo prosuđuje.⁶⁰ Srce je središte čovjeka, jezgra osobe, „koncentrat čovječstva“, organ odgovornosti i

⁵⁴ Vuletić, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, str. 595.

⁵⁵ Usp. Marinko Vidović, Biblijsko poimanje savjesti. Normirani sudac ljudskoga ponašanja, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split*, 21. i 22. listopada 2010., Split, *Crkva u svijetu*, 2011., str. 98-99.

⁵⁶ Usp. Ivan Fuček, *Moralno – duhovni život; Osoba. Savjest*, Verbum, Split, 2006. str. 124.

⁵⁷ Usp. *isto*

⁵⁸ Usp. Vidović, Biblijsko poimanje savjesti. Normirani sudac ljudskoga ponašanja, str. 101.

⁵⁹ Usp. *isto*

⁶⁰ Usp. *isto*

odnosa prema Bogu, ono je cijeli čovjek, „pod vidom njegove svjesne i voljne, duhovne i odgovorne djelatnosti“⁶¹

Srce je duhovno osjetilo prepoznavanja Božje Riječi, volje i zakona. Čovjek Starog Zavjeta svjestan Božje objave i Saveza sebe vidi kao odgovorno biće i svoje djelovanje kao odgovorno djelovanje. Odgovornost u Starom Zavjetu znači odgovor na Božju riječ, u tom smislu savjest stoji u odnosu s Božjom riječju i djelima, ona je teološko-antropološki pojam, ne označava čovjekovu odgovornost prema samome sebi ili društvu, nego znači odgovornost prema Bogu, kojemu čovjek izražava dragovoljnu pripadnost i poslušnost.⁶²

Moralno djelovanje u Starom Zavjetu promatra se kroz ideju savezničkog odnosa s Bogom. Kada se govori o srcu, tj. o savjesti, „naglasak je na gledanju iz Božje perspektive.“⁶³ To se posebno vidi u tekstovima koji govore o Božjem sveznanju koje dopire do najskrovitijih kutaka srca (1 Kr 16,7; Pnz 3,55; Ps 139). Izrazom „novo srce“ ne misli se prvenstveno na individualno dobivanje Božje riječi, nije tu riječ toliko o odjeku Riječi u pojedincu, nego više se tu radi o novosti života u novoj, zajedničarskoj etapi povijesti spasenja.⁶⁴

Savez s Jahvom temelj je čitavog moralnog ponašanja Izabranog naroda kao zajednice u cjelini, dok je za pojedinca tog naroda prvo i osobno najbliže mjesto srce. U Psalmu 139 opisuje se osobni odnos s Jahvom, gdje se vrlo blisko, u nutrini, mislima, bubrezima, srcu čovjeka susreće ljudski „ja“ s Božjim „Ti“, gdje su obje osobe povezane tajanstvenom vezom spoznaje i ljubavi. To otajstvo, misterij unutarnjega sjedinjenja čovjeka s Bogom vidi se u Psalmistovu priznanju: „Gospodin me proniče i poznaje“, „poznaje moju misao“, „zna kada sjednem i ustanem“, „svi moji putovi tebi su znani“, „riječ mi još nije na jezik došla, a ti, Jahve, sve već znadeš“, „s leđa i s lica ti me obuhvaćaš“, „kamo da od tvog lica pobjegnem?“, „noć pred Jahvom sjaji kao dan i tama kao svjetlost“, „ti si stvorio moje bubrege, satkao u krilu moje majke“, „sasvim poznaješ dušu moju, kosti moje ne bijahu ti skrivene kad nastajah u tajnosti, otkan u dubinama zemlje...“ Psalm je pun izraza koji dočaravaju Psalmistovo iskustvo spoznaje kojom Bog

⁶¹ *Isto*

⁶² Usp. *isto*, str. 101-102.

⁶³ Marijan Valković, Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra*, 47 (1977.) 2.-3., str. 183.

⁶⁴ Usp. *isto*

proniče čovjeka i u toj spoznaji doživljava obuhvaćenost Božjom ljubavlju. Psalmist je savršeno svjestan da „Bog čovjeka posve proniče sve do zadnjega tjelesno-duhovnog elementa: obuhvaća i proniče misli, riječi, strukturu, jezgru, srce, dušu, kosti, bitnost, udove, pokrete..., sve, baš sve, bilo izvana, bilo iznutra.“⁶⁵

Moral zajednice i pojedinca u Starom Zavjetu nešto je duboko osobno, ali uvijek unutar zajednice Izabranog naroda. Jahve je zaručnik, a Izrael je zaručnica, što se odnosi na cijeli narod kao zajednicu ali i na pojedinca, pripadnika te zajednice. Osobni moral jasno je vidljiv u Mudrosnim knjigama, kod Proroka i u Psalmima. Taj moral, razumu pristupačan, svoju jasnoću i puninu ostvaruje s Božjom objavom. O Savezu i dijalogu koji se događa između Boga i ljudi može se istaknuti činjenica izricanja zapovijedi u prvoj osobi jednine: “Ja sam Gospodin...“, upućene drugoj osobi: “ti“. U Božjim zapovijedima osobna zamjenica u jednini označava naslovnika. Bog objavljuje svoju volju čitavom izraelskom narodu i ujedno svakom pojedincu, članu toga naroda. Vremenom taj dijalog s Bogom i vršenje Saveza Izraelac manje shvaća izvanjski, a sve više shvaća kao poziv na osobno izvršavanje u svom srcu, u nutrini: „čisto srce stvori mi Bože i duh postojan obnovi u meni“ (Ps 51,12).⁶⁶ Božji zakoni su s vremenom pounutrašnji, prepoznati su srcem oblikovanim Božjim duhom, tako da djeluje po Njegovoj volji (Ps 51,12; Izr 22,11; Pnz 30,5-10).⁶⁷

Izraelac svijet promatra stvorenim i upravljanim od Boga, Jahve. Izabrani narod Jahvu doživljava apsolutnim i prvotnim uzrokom svega što se događa. Oni znaju da Bog jest i da djeluje, stvara, uzdržava, sudjeluje po svojoj prisutnosti i moći. U tom uvjerenju Izraelci žive i djeluju.

Jahvin poziv, mnogo puta ponavljan preko proroka (ovdje su osobito značajna četiri proroka: Hošea, Izaija, Jeremija, Ezekijel) upućen je čitavom Izabranom narodu i osobno svakom pojedincu. U tom ponavljanju poziva vidi se božanska velikodušnost, opraštajuće i potpuno sebedarje, uvijek iznova, te na taj način Bog poziva cijeli Izrael i svakog pojedinca na uzvrat slobodnog i potpunog

⁶⁵ Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 125-126.

⁶⁶ Usp. *isto*, 128.

⁶⁷ Usp. Perković, *Temelji teološke etike*, str. 101-102.

sebedarivanja. Pojedinci iz Izabranog naroda (proroci i kraljevi) dobivaju posebno zvanje, ali uvijek u službi zajednice.

Božja volja predstavlja Alfu i Omegu čitavom izraelskom moralu, a shvaća se na unutarnji način. Srce Izraelca u tijesnoj je „vezi s Božjim duhom koji to srce obrađuje, omekšava i čini Bogu srodnim.“⁶⁸ Pojedinač jasno uočava svetu povezanost Zakona, Saveza i sebe samoga u svim svojim ljudskim odnosima. Tako je sposoban očitati Božju volju u svakoj situaciji. U raznim događajima, Izraelac je „po znakovima vremena“ sposoban pročitati što Bog hoće. U tom iskustvu prepoznavanja on govori: „Blagoslivljam Jahvu koji me svjetuje te mi i noću srce opominje. Jahve mi je svagda pred očima; jer mi je zdesna, neću posnuti. Stog' mi se raduje srce i kliče duša“ (Ps 16,7-9). Izrazi „svjetovati“, „noću opominjati“ ukazuju na savjest kao Božji glas, jer upućuje na ono što Bog hoće.⁶⁹ Izraelac promišljajući povijesti spasenja, povijest shvaća kao „teološko mjesto u kojem on nazrijeva i ostvaruje svoje spasenje“, pritom važnu ulogu ima „zajedničko iskustvo Izabranoga naroda kao cjeline, ali i osobno iskustvo svakog Izraelca.“⁷⁰

Iz dosad navedenog, očigledno je da je savjest Izabranog naroda religiozan pojam koji stoji u odnosu s Jahvom. Srce čovjekovo je povlašteno mjesto gdje se događa Božje sebedarivanje, objava, gdje čovjek čuje Božji govor, poziv, utjehu, gdje doživljava osnaženje, ali i opomenu. Srcem čovjek ulazi u komunikaciju s Bogom, donosi odluke i živi u tijesnom jedinstvu s Jahvom, a sve to unutar iskustva Saveza s Bogom.⁷¹ No, iako se katkad događao otpad od vjere, treba istaknuti uvijek iznova vraćanje Jahvi, kako zajednice tako i pojedinca.

2. 2. Savjest u Svetom pismu Novoga zavjeta

Starozavjetno shvaćanje fenomena savjesti svoj slijed dobiva u Novom zavjetu. Iako se sam pojam „savjest“ ne koristi u evanđeljima, to „ne znači da Isusov navještaj i predaja o njemu nisu poznavali njegov sadržaj.“⁷² Evanđelja za

⁶⁸ Bonaventura Duda, Savjest u Bibliji, KBF Zagreb, u: *Bogoslovska smotra*, 47 (1977) 2-3, str. 158.

⁶⁹ Usp. Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 125-126. 129.

⁷⁰ Usp. *isto.*, str. 130.

⁷¹ Usp. *isto*

⁷² Vidović, *Biblijsko poimanje savjesti. Normirani sudac ljudskoga ponašanja*, str. 103.

savjest koriste pojam “srce“ u smislu „osjetila za Božje poticaje i za čovjekovu odgovornost pred Bogom“, te pritom iznose „novu sliku o Bogu i čovjeku koju posreduje Isus.“⁷³

2.2.1. Savjest kod sinoptika

Sinoptici (Marko, Matej i Luka) za savjest koriste izraz srce. Ta uporaba je vidljiva i u situacijama kada izražavaju psihološke mijene unutar osobe, npr: Petrov plač (Mk 14, 72: „i briznu u plač“) izraz je kajanja, zatim Judin očaj (Mt 27,3.5: „pokaja se i vrati trideset srebrnjaka...“; „bacivši srebrnjake u hram, ode te se objesi“) izraz je njegove probuđene, grižnje savjesti, praćene beznađem i samoubilačkim ponašanjem.⁷⁴ Njihovo ponašanje nakon počinjenog izražava ono što se nalazi u srcu, u savjesti, bilo dobro (nakon zatajenja kajanje kod Petra), bilo zlo (nakon izdaje očaj kod Jude).

U Novom zavjetu s Isusom se događa zaokret prema nutrini, prema unutarnjem moralnom zakonu. Cijeli čovjek pozvan je na ljubav prema Bogu i bližnjemu. Od Isusa primamo zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Od Isusa saznajemo da sve dobro i sve zlo izlazi iz čovjekova srca, da je ono mjesto odakle dolazi dobro i zlo: „Iznutra, iz srca čovječjega, izlaze zle namisli, bludništva, krađe, ubojstva, preljubi, lakomstva, opakosti, prijevara, razuzdanost, zlo oko, psovka, uznositost, bezumlje. Sva ta zla iznutra izlaze i onečišćuju čovjeka“ (Mk 7,21-23).

Srce kao središte čovjekova tjelesnog života, izvor je iz kojeg proizlazi život, ali isto tako je i središte i izvor duhovnog života. Isus nam se stavlja kao primjer, uzor i norma: „Učite od mene jer sam krotka i ponizna srca i naći ćete spokoj dušama svojim“ (Mt 11,28-30). Isus u svojim govorima trajno naglašava držanje zapovijedi kao uvjet ulaska u život (Mt 19,16-19). Ako netko hoće pak biti savršen kao što je to htio bogati mladić iz Evanđelja, Isus mu govori neka „proda sve što ima“ u smislu da se odvoji od svega imanja, da napusti svaku navezanost na stvorenje i tada neka Ga slijedi. (Mt 19,21).

⁷³ Isto

⁷⁴ Usp. Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 132.

U govoru na Gori (Mt 5,1 – 7,29), prepoznaje se zahtjev za unutrašnjom odlukom koja nadilazi uobičajenu vjernost zapovjedima: zahtjev za siromaštvo po duhu, čistoću srca, jer upravo u njemu se rađaju grijeh i svaka privezanost uz zemaljske stvari, nadalje, istaknuta je briga za oko koje je svjetiljka tijelu, u smislu brige za zdravlje srca-savjesti kojim se “gleda“ i prosuđuje u životu: „Oko je svjetiljka tvome tijelu. Ako je tvoje oko zdravo, onda sve tvoje tijelo ima svjetlo. Ako je tvoje oko bolesno, onda je sve tvoje tijelo u tami. Ako je dakle svjetlo u tebi tama, koliko li će biti onda velika tama!“ (Mt 6, 22-23). To oko ukoliko je zdravo, označava ispravno srce-savjest koje iznutra rasvjetljuje čitavo ponašanje.⁷⁵ Isusova propovijed na Gori izazovnim načinom govora potiče razmišljanje i djelovanje ljudi, a sve u smjeru ostvarenja volje Božje. Kršćani su pozvani savjest formirati prema Evanđelju te oblikovati svoj život po uzoru na Isusov. Propovijedi na Gori predstavljaju obvezujuće orijentacijske znakove za savjest kršćanina koji je „izoštavaju i usmjerevaju prema pravoj svrsi kršćanskoga života.“⁷⁶

2.2.2. Savjest kod Pavla

O savjesti u Novom zavjetu najčešće progovara sv. Pavao u svojim spisima. Učestalim korištenjem grčkog izraza syneidesis pojam savjest postaje dio kršćanskog riječnika. Pritom Pavao tom pojmu daje prošireno, kršćansko značenje. Prema njemu, svaki onaj koji je kršten u Kristu postaje novim čovjekom, od Boga prima novo srce-savjest. Pavao pritom stvara čitav jedan teološki nauk o savjesti. Tim naukom on je izlazio u susret rješavanju problema u koje su zapale pojedine kršćanske zajednice, a koje se tiču savjesti.

Za Pavla vjera, tj. vjerničko uvjerenje potpuno obuhvaća sadržaj pojma savjest.⁷⁷ Kada govori o savjesti koju prosvjetljuje vjera on misli na praktično uvjerenje koje se očituje u konkretnom postupanju. Spoznaja pa zatim uvjerenje temelji su za oblikovanje suda savjesti i prema njima čovjek treba postupati. Pavao savjest shvaća kao prosudbenu moć u čovjeku.

⁷⁵ Usp. Valković, Savjest u moralnoj teologiji, str. 184.

⁷⁶ Usp. Eberhard Schockenhoff, Bit i funkcija savjesti s gledišta katoličke moralne teologije, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split*, 21. i 22. listopada 2010., Split, *Crkva u svijetu*, 2011., str. 58.

⁷⁷ Usp. Vidović, Biblijsko poimanje savjesti. Normirani sudac ljudskoga ponašanja, str. 105.

Nov čovjek, ukorijenjen u Kristu, za Pavla je osnovni događaj i predstavlja novo moralno stanje. Savjest informirana i prosvjetljena Evanđeljem dobiva novu razinu svijesti, koja se pretvara u novo stanje. Pavao ispravnu savjest povezuje s vjerom, ističući da vjera odgaja i čuva ispravnu savjest.⁷⁸ Milost koju primamo od Kristova Duha oslobađa nas od Zakona, tako da sada za spasenje vrijedi samo vjera, a ne isključivo Zakon.

U svom pastoralnom djelovanju prema svojim zajednicama, Pavao daje jedinstven moralni kriterij, tzv. "pavlovski kriterij", a taj je: bližnjega nikada sablazniti, uvijek izgraditi!⁷⁹ U raspravi među Korinćanima o blagovanju mesa žrtvovanom idolima, kako bi svojim vjernicima pomogao pronaći ispravno moralno ponašanje daje na znanje dva kriterija: prvi se odnosi na to da sve bude na slavu Božju, a drugi da istodobno sve bude na osobnu korist bližnjega: „Dakle, ili jeli, ili pili, ili drugo što činili, sve na slavu Božju činite. Ne budite na sablazan ni Židovima, ni Grcima, ni Crkvi Božjoj, kao što i ja svima u svemu ugađam ne tražeći svoju korist, nego što koristi mnogima na spasenje“ (1 Kor 10,31-32). Pavao nam postavlja savjest bližnjega za normu našega ponašanja, u cilju da ne sablaznimo drugoga, da im svojim ponašanjem ne budemo uzrokom patnje, sumnji, pada u vjeri i u konačnici propasti. Pavao kršćanima jakima u vjeri, koji znaju da idoli ne postoje i da nema drugoga Boga osim jedinoga, govori o potrebi da se suzdrže i odbace blagovanje mesa žrtvovanog idolima ukoliko se time sablažnjava i stradava slabi brat za kojega je Krist umro (usp. 1 Kor 8, 9-13).

Pavao potiče da se slabe u vjeri lijepo prima, da se jaki i slabi međusobno ne osuđuju, da poštuju tuđe uvjerenje. Nadalje, naglašava pripadnost i jakih i slabih Kristu. Različitost ove dvije skupine kršćana je u različitom stupnju spoznaje, pa tako oni koji su nejaki, slabi su u znanju, nemaju dostatnoga znanja, dok jaki to znanje imaju zbog čega po sudu savjesti mogu slobodno blagovati jela. Pavao upozorava kršćane da poštuju tuđu savjest makar ona bila pogrešna. Stoga, kršćanima jakima u spoznaji nalaže da se ograniče u svojoj slobodi, poradi brata koji je nejak, slab u znanju. Pavao ističe ljubav prema bližnjemu kao vrhunski kriterij slobode i suda savjesti jakih. Zbog toga kršćani jaki u vjeri neće blagovati

⁷⁸ Usp. Slavko Pavin, *Odgoj savjesti – odgoj za novo doba*, u: *Obnovljeni život* 48 (1993.) 6., str. 610.

⁷⁹ Usp. Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 135.

jela, zbog brata kojeg bi to blagovanje sablaznilo, zavodilo, jer bi radio nešto protiv svog uvjerenja, što bi ga ranilo i bilo mu na propast, jer živi u uvjerenju da je meso nečisto.

Očigledna je Pavlova tolerancija prema različitim sudovima savjesti. Pavao zna da i jaki i nejadi djeluju po sudu savjesti koji proizlazi iz njihove vlastite spoznaje i uvjerenja, a on to poštuje i nikome ne želi slamati. On slabima ne govori da se ugledaju na prosudbe jakih, nego čak jakima govori da budu obazrivi u odnosu s nejakima, što upućuje na Pavlovo obdržavanje načela najslabije karike u lancu.⁸⁰ Poradi ljubavi Kristove koja nas je učinila braćom i koja nas je okupila u zajednicu Njegovih, nitko drugome ne smije biti spoticajem, zaprekom na putu spasenja jer bi se time ranila i čitava zajednica tako što bi nepoštovanje i neobaziranje jakih na slabe i na djelo koje je Krist za njih izvršio donijelo propast i jakima. Svjestan toga, Pavao upozorava jake da se suzdrže od jela, da svojim ponašanjem ne budu opasnost za slabe. Sud savjesti treba se voditi vrhovnim načelom ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Pavao radi savjesti slabih upućuje jake da „odustanu od djelovanja po svojoj spoznaji koja ih oslobađa. To odricanje od vlastite i respektiranje tuđe savjesti nije umanjenje, premda može tako izgledati, nego potvrda istinske slobode koja djeluje iz ljubavi prema drugima.“⁸¹ Ako slabi vjeruju da je nešto nečisto, njima jest nečisto, te stoga, da bi izbjegli sablazniti brata, jaki će se poradi ljubavi suzdržati od svoje slobode blagovanja jela. Možemo reći da je „sloboda djelovanja po sudu savjesti, oslonjena na spoznaju, ograničena drugim, bratom, a u konačnici Kristom, koji je umro/umire za sve, posebno za slabe.“⁸² Savjest jakih treba biti određena zakonom ljubavi. Sud savjesti proizašao iz spoznaje i uvjerenja, stoji pod zakonom ljubavi.

Prema Pavlu svatko treba slijediti sud svoje savjesti. Sud savjesti utemeljen „na uvjerenju obvezuje na djelovanje.“⁸³ Obvezatnost suda savjesti dolazi iz uvjerenja. Ako tko ima uvjerenje to ga uvjerenje obvezuje u savjesti te određuje njegovo ponašanje. Ukoliko je sud savjesti bez čvrstog uvjerenja, bez

⁸⁰ Usp. Vidović, *Biblijsko poimanje savjesti. Normirani sudac ljudskoga ponašanja*, str. 109.

⁸¹ *Isto*, str. 113.

⁸² *Isto*, str. 113-114.

⁸³ *Isto*, str. 116.

sigurnosti, u dvojbi ne obvezuje i ne smije ga se slijediti jer sve što nije iz uvjerenja grijeh je (Rim 14,23). Sud savjesti kod slabih ukorijenjen je u njihovom uvjerenju i spoznaji koja je slaba i opterećena starim običajima, dok jaki s tim nemaju problema, oni imaju savjest čvrsto ukorijenjenu u spoznaji i uvjerenju monoteističkog poimanja Boga. Jaki kršćani imaju jaku spoznaju da „nema idola, da su oni ništa“⁸⁴. Za Pavla, vrhovna norma suda savjesti je ljubav koju je Bog svima iskazao u Kristu, i ta ljubav ograničavajuća je za slobodu ponašanja zbog dobra bližnjega i zbog Krista. Tek po ljubavi sud savjesti prepoznaje da ono „što ne izgrađuje nije korisno“ (1 Kor 10,23), da vlastito djelovanje može ostaviti posljedice na savjest drugoga i njihovo spasenje.

Govor o savjesti kod Pavla nadilazi dimenziju humanosti jer njegova glavna misao nije dobro čovjeka kao takvo, već spasenje brata za kojega je Krist umro.⁸⁵ Za Pavla savjest je subjektivni temelj morala, „u smislu transformatora Božje objave u subjektivno pravilo ponašanja pojedinca, ona je osobna i unutarnja norma konkretnog ponašanja, novi Duh koji je upisan u srca (usp. Jr 31,31) i koji iznutra određuje ponašanje Božjih sinova.“⁸⁶ Prema Pavlu, kršćani i njihovo ponašanje određeno je Božjom objavom, zakonom usavršenim Kristovim Duhom koji u savjesti progovara i konkretizira se u kršćanskom djelovanju u svakoj prilici. Kršćaninova savjest potaknuta Božjim Duhom osobna je norma ponašanja.

Sv. Pavao govori o savjesti spaja s naukom o novom stvorenju, novom životu u Kristu. Taj Pavlov nauk možemo ukratko predstaviti na sljedeći način⁸⁷: savjest nije samo glas koji hvali ili kudi poslije izvršenog djela – za to znaju i pogani – već je ona i norma, pravilo prema kojem treba uskladiti djelovanje. Pastoralna problematika kršćanske zajednice u Korintu, s obzirom na meso žrtvovano idolima povod je Pavlu da se pozabavi svojim učenjem o savjesti gdje naglašava apsolutno prvenstvo savjesti u djelovanju. Za Pavla čak i krivo oblikovana savjest je norma, pravilo prema kojem treba djelovati, jer nastaje iz spoznaje i uvjerenja koje on poštuje makar bilo pogrešno. Veoma je bitno da je kod Pavla savjest povezana s ljubavlju koja predstavlja vrhovnu moralnu normu,

⁸⁴ Usp. *isto*, str. 110.

⁸⁵ Usp. *isto*, str. 116.

⁸⁶ *Isto*, str. 133.

⁸⁷ Usp. Valković, *Savjest u moralnoj teologiji*, str. 184-185.

te stoga nitko zbog savjesti nikada ne smije kršiti tu ljubav: „Pazite da vaše služenje slobodom slučajno ne postane slabima povod pada...tako, dok grijешite protiv braće i ranjavate njihovu slabu savjest, grijешite protiv Krista. Zato, ako će jelo navesti na grijeh moga brata, doista neću više nikad jesti mesa, da svog brata ne navedem na grijeh“ (1 Kor 8,9.12.13). Slabi kršćani, mislili su da bi blagovanjem tog mesa sudjelovali u idolopoklonstvu kojeg su konačno odbacili kad su primili krštenje, dok je jakima blagovanje idolskog mesa jednako blagovanju svakog drugog, običnog mesa i ne predstavlja nikakav grijeh. No, u ime ljubavi prema Bogu i bližnjemu jaki će se u prisustvu slabih suzdržati od blagovanja takvog mesa koje bi slabe poljubalo u vjeri.

Iz svega navedenoga očigledno je da je za Pavla savjest svetinja, čovjekova srž, te njegova prva, ali ne i zadnja norma ponašanja koja je Krist.

2. 3. Savjest kao glas Božji kod Augustina

Augustin povezuje biblijsko poimanje savjesti s uvjerenjem grčke filozofije prema kojem je ljudskom duhu urođena duboka čežnja za spoznajom istine, koja se može smiriti jedino u susretu s Bogom. On smatra da ljudski duh ima unutarnju sposobnost za istinu, te da urođena dijaloška struktura stvara trajni nemir za svojim izvorom, Bogom. Dijaloška struktura savjesti „čini da je “conscientia“ istaknuto “mjesto“ u čovjeku na kojem se susreću Božji poziv i ljudski odgovor. Ona omeđuje sveti zaštićeni prostor svakoga pojedinca gdje nitko od ljudi ne pristupa, gdje nitko nije s tobom, gdje si ti sam i gdje je Bog s tobom. (Enerrationes in psalmos 54,9)⁸⁸ Prema Augustinu, tko gleda u svoju savjest, tamo će ugledati Boga. On savjest smatra “sjedištem Božjim“ u čovjeku, mjesto u njegovoj duši u kojem se nalazi sam Bog, to je mjesto gdje Bog predsjedava, s kojeg zapovijeda, opominje, te i kada se čovjek udalji od Njegove ljubavi, Bog i dalje poziva na obraćenje i vjernost. U svojoj nutринi čovjeku je moguće doživljavati svoju ljubav prema Bogu. Augustin pozornim promatranjem svoje unutrašnjosti, tj. savjesti pronalazi Boga o čemu svjedoči u *Ispovijestima*: „Kasno sam te uzljubio, o Ljepoto, tako drevna i tako nova, kasno sam te uzljubio. Ah! Evo: Ti bijaše u meni, a ja vani, i baš sam te vani tražio u svojoj gadosti,

⁸⁸ Eberhard Schockenhoff, nav. čl., str. 50.

obarao sam se na ljupkost tvojih stvorenja. Ti bijaše sa mnom, a ja ne bijah s Tobom. Stvari koje ne bi ni postojale da nisu postojale u Tebi, zadržavale su me daleko od tebe. Ti si me zvao, vikao si, pobijedio si moju gluhoću; bliještio si, blistao si i raspršio si moju sljepoću; rasprostro si svoj miris i ja sam te udisao, a sad uzdišem za Tobom: kušao sam te i gladan sam Tebe; Ti si me dodirnuo, a ja sam se zapalio za mirom koji je u Tebi.“⁸⁹ Ako ljubav stanuje u savjesti to je jasan pokazatelj da u njoj Bog boravi, a ukoliko ljubavi nema, onda ni Bog tu ne stanuje.⁹⁰ Augustin u ljubavi nalazi ispunjenje čitavog Zakona. Conscientia, savjest vođena vjerom i obasjana Duhom Svetim osim što poznaje Zakon ona ga vanjskim djelovanjem ispunjava. Prema Augustinu, čudoredno se znanje nalazi sažeto u zlatnom pravilu (Mt 7,12) i Deset zapovijedi. Augustin božanski glas istine ili “unutarnji glas“ shvaća kao vlastit ljudskoj naravi: “Sama je istina preko ruke našeg stvoritelja upisala u naša srca: što ne želiš da se tebi čini, to ne čini drugomu“ (Enerrationes in psalmos 57, 1-2).⁹¹ Prema Augustinovu uvjerenju božanski glas istine progovara u savjesti svakog čovjeka, te osim što čovjeku daje znanje čudorednog prirodnog zakona, tj. njegov sažetak u zlatnom pravilu, glas Božji u čovjeku može imati i funkciju putokaza u konkretnoj situaciji. Uz to što je savjest mjesto susreta s Bogom i čudoredna spoznajna moć, ona se nalazi pred zadatkom svjesnog biranja između dva puta: „Bog zapovijeda savjesti jedno, a škrtost, pohlepa, oholost i taština zapovijedaju mu drugo.“⁹² Ova situacija znanja i nužnost izbora prisutna je već na početku ljudske povijesti u zemaljskom raj, gdje se prvi ljudski par susreće s Božjim zovom i šaputanjem zmijske, što unaprijed pokazuje da je „život svakog pojedinog čovjeka na raskrižju dobra i zla“⁹³, pred zahtjevom da se opredijeli za jedno od toga. Ovdje primjećujemo ljudsku sposobnost slobodnog izbora i odlučivanja te osobnu odgovornost za vlastiti odabir. Neophodnost čovjekova opredjeljenja proizlazi iz suprotnosti istine i laži te spoznaji dobra i zla.⁹⁴ Čovjek uvijek stoji pred nužnošću odluke. On nužno uvijek bira i kada svjesno ne želi ništa odabrati, odabrao je. Nije moguće da čovjek ne izabere, da ne donese odluku jer i kad ne ulaže nikakav napor da se

⁸⁹ Sveti Augustin, *Ispovijesti*, Verbum, Split, 2015., str. 297.

⁹⁰ Eberhard Schockenhoff, nav. čl. str. 51.

⁹¹ *Isto*

⁹² *Isto*

⁹³ *Isto*

⁹⁴ Usp. *isto*, str. 52.

odluči već je odlučio, iako pasivno, pristaje na neku mogućnost. Može izabrati dobro ili zlo, tj. istinu ili laž, a jedno i drugo skupa nije moguće odabrati jer su nepomirljive suprotnosti, nego samo ili jedno ili drugo. Svaki izbor nosi sa sobom svoje posljedice, posljedice izbora dobra i istine suprotne su posljedicama izbora laži i zla.

Augustin „prvi od svih teologa izričito govori o savjesti kao o “Božjem glasu”⁹⁵ Kada govori o savjesti kao glasu Božjem, onda misli na upisani Zakon u našim srcima, tj. na glas Zakona u srcu. Prema Augustinu Bog stanuje u savjesti, čovjekovoj nutrini. U tom smislu, Bog u čovjeku ne štiti, nego govori, vodi dijalog, savjetuje, upućuje, usmjerava, zapovijeda itd. No, Augustin ne misli da glas Božji čovjeka oslobađa od vlastitog traženja, razmišljanja i napora da ispravno shvati, čuje, prosudi, odluči i primjeni, prema tome u konkretnoj situaciji Božji glas pretpostavlja čovjekovo vlastito zalaganje. No, u nekim posebnim slučajevima ne isključuje se neposredni zahvat Boga, kad Bog izravno u čovjeku progovara što mu je činiti.

Prema Augustinu Bog je sveprisutan, sve vidi i zna. Ljudska savjest pripada Bogu, živi i djeluje pred Bogom i u Njemu koji je njezin čuvar. Savjest predstavlja čovjekovu sržnost, srce kao organ religiozno-moralnoga života. U savjesti je čovjek trajno povezan s Bogom. Augustin o savjesti govori izrazima koji su joj, po njegovom shvaćanju, bliski: “nutrina čovjeka“, “grudi“, “duša“. Savjest svakog čovjeka smatra Božjim prijestoljem, posebno savjest pobožnih. Prema Augustinu Bog prebiva u unutarnjem čovjeku, u tajnama njegove razumske duše, te ga tamo treba tražiti i moliti Mu se, jer se tako ispunjava Njegova volja da budemo njegovi hramovi. Augustin snažno govori o jedinstvu čovjeka s Bogom u savjesti. On savjest smatra svetištem gdje prebiva živi Bog koji govori u tišini. Augustin vjeruje da „ne postoji duša u čijoj savjesti ne govori Bog.“⁹⁶ i po tom uvjerenju se razlikuje od Sokrata koji smatra da jedino on čuje takav glas.

⁹⁵ Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 143.

⁹⁶ *Ista*

2.4. Sud savjesti

Katekizam Katoličke Crkve definira moralnu savjest kao „sud razuma po kojem ljudska osoba prepoznaje ćudorednu kakvoću nekog konkretnog čina što ga kani izvršiti, što ga vrši ili ga je već izvršila. U svemu što govori ili čini čovjek mora vjerno slijediti ono što zna da je ispravno. Po sudu vlastite savjesti čovjek razabire i prihvaća zapovijedi Božjeg zakona.“⁹⁷ Sud savjesti proizlazi iz spoznaje i uvjerenja te svatko u svom djelovanju mora slijediti glas svoje savjesti, tj. uvjerenje koje drži ispravnim. No, treba znati da savjest ne posjedujemo kao gotov proizvod koji jednom dan uvijek i svugdje funkcionira ispravno, nego je možemo promatrati poput čovjeka koji raste i razvija se, te je kao takva potrebna odgoja. Savjest promatramo kao unutarnju čovjekovu moć, sposobnost razlikovanja dobra i zla, ona je kao podsjetnik na osnovno moralno načelo: dobro treba činiti, a zlo izbjegavati. No, treba moći prepoznati što je u nekoj situaciji dobro, a što je zlo, a to ovisi o ispravnoj formaciji savjesti.⁹⁸ Da bi savjest bila norma moralnog djelovanja, ona mora biti ispravna, sigurna i istinita i tek tada onda postaje pravilom prema kojem je čovjek dužan uskladiti svoje djelovanje, tj. postupati po tom pravilu.

2.4.1. Vrste savjesti

Sud savjesti razlikujemo prema vrstama savjesti, a to su⁹⁹: nesigurna savjest, perpleksna ili zbunjena savjest, laksana ili nemarna, skrupulozna, savladiva i nesavladiva pogrešna savjest i zrela savjest. Navedeni tipovi savjesti, izuzev zrele i nesavladivo pogrešne, ne mogu biti norma moralnog djelovanja jer im izostaje sigurnost prosudbe.

Savjest u dvojbi ili nesigurna savjest prisutna je u slučaju kad se osoba koja donosi odluku suzdržava od suda ili je nesigurna po pitanju toga što je dobro, a što je zlo. Npr. osoba nije sigurna da li je primjereno u nekoj situaciji ugroze života upotrijebiti vatreno oružje kako bi se zaštitila. U ovoj savjesti osoba ne smije djelovati jer bi upala u grijeh samim time što ne može donijeti sud po

⁹⁷ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA (ur. hrv. izdanja), *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 2016., br. 1778.

⁹⁸ Usp. Valentin Pozaić, *Zrela savjest*, u: *Obnovljeni život* 43 (1988.) 6., str. 505.

⁹⁹ Usp. *isto*, 506-507.

čvrstom uvjerenju, radi po nesigurnoj savjesti te bi se stoga djelovanjem po takvoj savjesti našla pod moralnom krivnjom.

Perpleksna ili zbunjena savjest kombinacija je sumnjive i pogrešne savjesti. Osoba se pod njezinim utjecajem osjeća prisiljena na donošenje odluke koju nije moguće odgoditi, a pritom joj nedostaju norme po kojima bi djelovala. U toj situaciji neizbježne odluke, osoba se može odlučiti za ono što vidi kao manje zlo. U takvoj situaciji osoba ne čini grijeh, jer je u okolnostima protiv kojih se bori. Dakle, takva savjest pojavljuje se onda kada je osoba pred dvije mogućnosti izbora te obe prosuđuje kao moralno zle, no ipak zna da jednu mogućnost mora odabrati (u slučaju požara u kući koji se brzo širi, osoba zna da štogod izabrala, da ostane ili iskoči, stradava, a to nije dobro). No, s obzirom na načelo : Između dva zla, ili više njih, treba birati manje zlo“, možemo reći da između dva fizička zla treba birati manje zlo (radije iskočiti pa slomiti ruku ili nogu i zadobiti druge ozljede s izvjesnom vjerojatnošću spašavanja života, nego ostati u kući i sigurno umrijeti progutan u plamenu ili radije odstraniti neki bolestan organ ili dio tijela, nego da oboljenje utječe i zahvati cijelo tijelo).

Laksna ili popustljiva savjest proistječe iz lakomislenosti i neozbiljnosti života. Ovu savjest obilježava moralna neosjetljivost i neodgovornost. Uzrok popustljive savjest najčešće se nalazi u krivom odgoju ali i u subjektivnom stavu pojedinca koji svjesno odbija preuzeti odgovornost za svoje djelovanje.¹⁰⁰ Takva osoba olako prosuđuje teške stvari kao bezazlene, te se nikada se suočava sa težinom moralne obveze (osoba zbog vlastitih želja i neurednih sklonosti napušta svoju obitelj i zasniva novu olako opravdavajući svoj stav današnjim duhom vremena riječima “danas je to normalno“), ali uz malo izvanjskog poticaja i vlastitog napora može doći do ispravnog moralnog prosuđivanja. Tu se još može spomenuti i farizejska savjest koja veliku važnost pridaje stvarima manjeg značaja, a ozbiljne stvari zanemaruje (čišćenje čaše samo izvana, slika obijeljenih grobova koji su unutra puni truleži, gledanje samo na izvanjsko radi ljudskog obzira, a zanemarivanje srca-savjesti, nutrine, ljubavi prema Bogu i bližnjemu).

¹⁰⁰ Usp. Pavin, *Odgov savjesti – odgov za novo doba*, str. 612.

Skrupulozna ili bojažljiva savjest karakterizirana je strahom iz kojeg stvara sud o grešnosti određenog djela iako to nije, ili doživljava laki ili nikakav grijeh kao teški grijeh. Ovdje se radi o pretjeranom ili lažnom osjećaju krivnje koji stvara misao o grijehu, uvredi Boga. Osoba pogođena ovom vrstom savjesti živi u iracionalnom nemiru, strahu i tjeskobi prouzročenoj opsjedajućim mislima i osjećajima. Ovakve misli, opsesivne ideje opasne su nametnice koje u osobi djeluju razarajuće. Osoba se stalno vrti oko grijeha iscrpljujući se analizama svog ponašanja u njima. Takav čovjek u normama vidi samo zabranu, prekršaj i kaznu, a nikad ono pozitivno. Ovakvo stanje savjesti pogođenu osobu može u nekim težim oblicima skrupuloznosti toliko zaokupiti te je onesposobiti da u smirenosti misli o ozbiljnim zadacima u životu, a koji se odnose na njezin životni poziv i neodgodive obveze. Kod takvih osoba lako može doći do pada u osjećaj manje vrijednosti, samooptuživanje, pa čak i do samokažnjavanja. Naposljetku, finalni učinak može biti čovjekovo razočaranje u cjelokupni Božji spasenjski plan. Skrupulozna osoba previše drži do svoje pravednosti potiskujući Božju milosrdnu ljubav.¹⁰¹ Vidokrug moralnog postupanja te osobe obuhvaćen je strahom od zla, toliko da je dobro zanemareno. Zbog toga je pogođena osoba i njezina savjest izobličena.

Uzrok skrupuloznosti tajanstvenog je porijekla, no može se reći da Bog ponekad pripušta takve kušnje da osobu očisti i još više posveti i privuče k sebi (primjer sv. Ignacija, sv. Terezije od Djeteta Isusa), ali i đavao po Božjem pripuštenu može biti imat veliku ulogu (slučaj u sv. Župnika Arškog Ivana Vianneya) . Nadalje, uzrok možemo naći i na psihičkom području, u pogrešnom odgoju roditelja i štetnom utjecaju okoline.

Liječenje od skrupula odvija se psihološko-duhovnim putem. Najvažnija uloga u rješavanju skrupuloznosti je ona svećenika koji je po mogućnosti i psiholog te tako najprikladniji u razumijevanju uzroka i pronalaženju načina liječenja skrupulozne savjesti kako bi osoba došla do unutarnjeg oslobođenja i spokoja. Svećenik, duhovni vođa često će naglašavati dvije stvari, a to su¹⁰² :

¹⁰¹ Usp. *isto*

¹⁰² Usp. Ivan Fuček, *Susret s Bogom dobrote. Nova formula odrješenja ili novi vidici pomirenja, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1980.*, gdje skrupulozne osobe mogu za sebe naći mnoge naglaske smirenja i ohrabrenja u apsolutnom pouzdanju u Božju dobrotu i milosrđe.

potpuno povjerenje u Boga- Ljubav vjernoga i milosrdnog, te veliku želju svim silama služiti Kristu Gospodinu, gledajući ne više sebe, nego jedino Njega i interese Njegova Kraljevstva koji se nalaze u spasenju i posvećenju braće, evangelizaciji, katehezi, apostolatu, misijama, primjeru života. Dakle, takve osobe „samo u vjeri, u ozbiljnoj osobnoj molitvi i razmaranju, pobožnom i pripravljenom pristupanju sakramentima, u strpljivosti i poniznosti mogu ponovno zadobiti svoj toliko željeni i traženi mir duše.“¹⁰³

Slijepa ili pogrešna savjest obuhvaća sve navedene vrste savjesti. No, kada se radi o pogrešnoj savjesti govorimo o dva vidika: prvi vidik se odnosi na *savladivo pogrešnu savjest*, tj. savjest u savladivoj zabludi kada je osoba svjesna da u nekom slučaju ima pogrešan sud savjesti prema kojem djeluje. Takva osoba može toga biti svjesna i na maglovit način i znati da za to snosi krivnju, jer bi uz malo truda mogla ukloniti neznanje ili zabludu. To je slučaj koji se događa kada osoba zna da njezin moralni nazor nije u potpunosti zdrav, ali ništa ne poduzima da ga ispravi ili u situacijama kada je netko svjestan da brzopleto i neodgovorno donosi bitne odluke, no ipak nastavlja s takvim načinom donošenja odluka. Drugi vatikanski sabor o ovom vidu pogrešne savjesti progovara: „Kad se čovjek malo brine da traži istinu i dobro i kada savjest zbog grešne navike pomalo postaje gotovo slijepa“¹⁰⁴ osoba gubi svoje dostojanstvo. Djelovanje u takvoj savjesti moralno je neodgovorno.

Drugi vidik pogrešne savjesti odnosi se na *nesavladivo pogrešnu savjest* kojeg karakterizira sud savjesti koji neki čin proglašava zlim, iako je on objektivno dobar, i obratno. Čovjek s takvom savješću i ne naslućuje da se nalazi u zabludi, nego djeluje s punim uvjerenjem i subjektivnom sigurnošću o ispravnosti svojih postupaka. Osoba s takvom subjektivno sigurnom savjesti, iako objektivno pogrešnoj, ima obvezu slijediti svoju savjest. Vlastita savjest predstavlja normu djelovanja, te kada ne bi poslušao taj siguran, iako pogrešan sud savjesti, ne bi poslušao ono što subjektivno drži ispravnim, i na taj način bi učinio grijeh. No, iako pojedinac ima obvezu poslušnosti svojoj subjektivno

¹⁰³ Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 238.

¹⁰⁴ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Gaudium et Spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.), u: *Drugi vatikanski koncil. Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br., 16. Preuzeto od: Pozaić, *Zrela savjest*, str. 507.

sigurnoj savjesti, makar bila objektivno pogrešna, to ne znači da društvo kada se radi o općem dobru, nema pravo ponekad zaustaviti njegovo štetno djelovanje (primjer ljudoždera koji smatraju dopuštenim jesti ljude iz tuđeg plemena). Prema tome može se reći da je nesavladivo pogrešna savjest objektivno pogrešna i zbog toga se protivi dostojanstvu osobe. Pogrešna savjest posljedica je odgoja i lošeg okruženja u kojem se osoba nalazi. Iako treba poštovati i takvu savjest i čovjeka koji griješi, potrebno je uputiti dotičnog da je uoči i ispravi.

Zrela savjest obilježena je slobodom od prisile, straha, pritisaka izvana i iznutra. Takva savjest slobodna je odlučivati o svom životu i djelovanju u najvećoj mjeri. Kada osoba donosi odluke na osnovi osobnog uvida u objektivni zakon, djelujući po svom uvjerenju, raspolaže sobom bez stranih utjecaja, na taj način pokazuje zrelost svoje savjesti. Zrelost osobnosti pokazuje se onda kada je savjest unutarnji kompas ljubavi koji usmjerava djelovanje tako da izvanjski zakon više nije neophodan. Zrela savjest je objektivni moralni zakon interiorizirala, tj. pretvorila u svoju subjektivnu normu djelovanja. Osoba sa zreloom savješću redovito jasno razlikuje dobro i zlo. Takva savjest je sigurna savjest, koja jasno odzvanja u intimnosti našega srca, ona upozorava jasno na ono što treba činiti jer je dobro, i na ono što treba izbjegavati jer je zlo. Zrela savjest nježna je savjest koja postojano slijedi istinu, vjerna je svom glasu, osjetljiva je na motive koji pokreću nečije djelovanje, te jasno i budno razaznaje dobro od zla pa i u zamršenim situacijama života. Da bi savjest bila istinita, tj. da bi slijedila objektivnu istinu i prilagodila joj se, te da bi savjest bila sigurna u konkretnom djelovanju potreban je odgoj ili preodgoj savjesti. Katekizam Katoličke Crkve kaže: „Dobro odgojena savjest ispravna je istinita. Ona donosi svoje sudove slijedeći razum u skladu s istinskim dobrom kojeg hoće Stvoriteljeva mudrost.“¹⁰⁵ Iz rečenog je očito da pred čovjekom stoji velika odgovornost odgoja ispravne savjesti. A to se ne ostvaruje preko noći, nego, u idealnom slučaju, već od malih nogu. Na putu odgoja savjesti važno je tražiti istinu i učvrstiti volju, te se na taj

¹⁰⁵ KKC, br. 1783.

način suprotaviti neznanju i lijenosti koji predstavljaju dva neprijatelja izgradnje savjesti.¹⁰⁶

2.4.2. Odgoj savjesti

Čovjek u svom životu ima iskustva u tom koliko je ljudsko srce prevrtljivo. U malo vremena lako se može iznevjeriti svom temeljnom opredjeljenju, povesti za nezahtjevnim, laganijim, ugodnijim, u konačnici za grijehom. Prevrtljivo srce, s vremenom može postati slijepo, zločesto i otvrdlo u zlu. Zbog bijede ljudskog srca, sklonosti na otpad od Boga, potrebno je ponovno, trajno obraćenje srca u smislu trajnog odgoja srca-savjesti. Ovdje nije riječ o pristajanju srcem uz slovo Zakona, nego o prijanjanju uz Živu Božju Riječ, uz Krista, koji je konkretna norma morala, moral u jednoj osobi.¹⁰⁷

Odgoj savjesti u osnovi je svake obnove i napretka čovjeka i čovječanstva jer je savjest sa čovjekovom osobom nerazdvojno povezana te čini temelj njegova bića. Odgoj savjesti je najvažniji zadatak u moralno-duhovnom rastu i razvoju čitavog čovjeka. Budući da savjest predstavlja osnovnu sposobnost čitave osobe, razlikovanje dobra od zla onda o odgoju savjesti govorimo samo pod vidom odgoja „cjelokupne osobnosti.“¹⁰⁸ Sve što se nalazi u čovjeku, sva četiri bitna odnosa (prema sebi, drugima, svijetu i Bogu), bilo to pozitivno ili negativno daje svoj pečat u savjesti. Prema tome, budući da savjest prožima cijeloga čovjeka kao osobu, njegove moći, sposobnosti i djelatnosti, odgajati savjest znači oblikovati sve naravne i nadnaravne moći čovjeka, njegovu osobnost i odnose prema sebi, bližnjemu i prema Bogu, pa prema tome odgoj savjesti znači odgoj čovjeka i kršćanina u bitnom smislu te riječi.¹⁰⁹ Odgoj savjesti traje čitavog života u cilju postizanja punine kršćanske zrelosti, te odgovornosti prema sebi i drugima. Da bi odgoj ili predgoj bio moguć potrebna je spremnost osobe da promjeni svoje

¹⁰⁶ Usp. Marin Srakić, Formirana savjest – preduvjet zrele ličnosti, u: J. Bošnjaković (ur.), Izgrađivati zrelu osobnost za plodne međuljudske odnose, *Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija održanog 17. – 18. listopada 2014. god., Đakovo, Diacovensia*, 2014., str. 118 – 119.

¹⁰⁷ Usp. Ivan Fuček, Krist – konkretna norma morala, u: *Obnovljeni život* 31 (1976), str. 421-436.

¹⁰⁸ Fuček, *Osoba. Savjest*, str. 252.

¹⁰⁹ Usp. Šimun Šipić, Savjest i sakrament pokore, u: *Bogoslovska smotra* 47(1977.)2-3, 276-290. ; Petar Šolić, Odgoj kršćanske savjesti, u: *Crkva u svijetu* 17(1982.)3, 210-219.

shvaćanje, a s druge strane treba imati jasna načela po kojima će osoba moći doći do promjene shvaćanja.

Svakom čovjeku savjest predstavlja subjektivnu normu u konkretnom djelovanju koju je dužan slijediti, ali koja prethodno treba biti normirana objektivnom normom. U odgoju savjesti treba biti strpljiv u trajnom i planskom nastojanju da bi se klica ili embrio savjesti što više razvio, tako da savjest može s lakoćom što ispravnije funkcionirati.¹¹⁰ Kršćani svoju savjest odgajaju na temelju Sv. Pisma te učenja crkvenog Učiteljstva koje ima ulogu tumačenja objektivnog moralnog zakona. Drugi vatikanski sabor u dokumentu *Dignitatis humanae* za ispravan odgoj savjesti kršćanima nalaže: „Kršćani u oblikovanju savjesti treba da brižno paze na svetu i sigurnu nauku Crkve. Po Kristovoj je naime volji Katolička Crkva učiteljica istine, i njezina je zadaća da Istinu, koja je Krist, navješćuje i autentično tumači, a ujedno da i načela moralnog reda, što proistječu iz same ljudske naravi, svojim ugledom objavljuje i potvrđuje.“¹¹¹ Prema tome, Crkva je od Boga ovlaštena odgajateljica kršćanske savjesti.

Odgoj savjesti je usklađivanje savjesti kao subjektivne norme morala sa objektivnom moralnom normom, i u tom smislu odgoj savjesti od čovjeka zahtjeva trajno zalaganje da uskladi svoju subjektivnu normu-savjest sa Božjim zakonom. Odgoj savjesti poziv je čovjeku da se uskladi s objektivnom normom, da istu prizna i usvoji za pravilo svog djelovanja.¹¹² Takvo usklađivanje moguće je samo slobodnom odlukom. Prema tome odgoj savjesti polazi iz nutrine i događa se u nutrini.

U odgoju ispravne savjesti postoje određena sredstva po kojima se odgoj događa. Najprije treba istaknuti nezamjenjivu i najvažniju ulogu *obitelji* gdje dijete od najranijeg doba doživljava iskustvo ljubavi koje je osnovni čimbenik normalnog rasta osobnosti, a time i savjesti. U obitelji pojedinac stječe prva pravila, navike, obveze. U obiteljskom ambijentu treba se događati prva, temeljna

¹¹⁰ Usp. Ivan Kozelj, *Odgoj za zrelu, slobodnu i samoodgovornu savjest*, u: *Obnovljeni život* 27 (1972.) 1., str. 17.

¹¹¹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dignitatis humanae*, Deklaracija o vjerskoj slobodi, u: *Drugi vatikanski koncil, Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970., br. 14.

¹¹² Usp. Alojz Šuštar, *Odgoj savjesti. Teološke meditacije*, *Družba katoličkog apostolata*, Zagreb, 1983., str. 7. – 10.

izgradnja koja obuhvaća cjelokupnu osobu.¹¹³ Zbog toga je vrlo važno da osoba od malena doživljava najprije autentičnu ljudsku ljubav (majčinu, očevu, bližnjih...), da se pomalo stigne do približavanja i shvaćanja Božje ljubavi. Dakle, početak moralnog razvoja počinje u toplini zajednice s roditeljima i to predstavlja temelj oblikovanja savjesti te „cjelokupnog psihičkog, emotivnog i kognitivnog razvoja“.¹¹⁴ Topli i zaštitnički odnos roditelja i djece osnovni je preduvjet moralnog odgoja, jer u takvom ozračju djeca rado usvajaju roditeljski način gledanja na stvari te njihove naredbe i zahtjeve, s čime počinje razvoj savjesti. Deklaracija Gravissimum educationis o kršćanskom odgoju navodi: „Budući da roditelji daju djeci život, oni imaju vrlo tešku obavezu da ih odgajaju, i zato ih treba priznati kao prve i povlaštene odgojitelje svoje djece. Odgojna uloga roditelja je takve važnosti, da se teško može čim drugim zamijeniti. Na njima je da stvore takav obiteljski ambijent – prožet ljubavlju i odanošću prema Bogu i ljudima – koji će pogodovati punom osobnom i društvenom razvoju djece. Obitelj je stoga prva škola onih društvenih kreposti koje su potrebne svakom društvu.“¹¹⁵ Prema tome, roditelji su prvi prenositelji vjere svojoj djeci, te imaju autoritet kojim utječu na savjest djece. Za formiranje savjesti u katoličkoj religijskoj pedagogiji važno je istaknuti način postupanja prema djeci. Kada iskuse da su poštovana i cijenjena to poticajno djeluje na oblikovanje dječje savjesti. U odgoju savjesti kod djece najbolje bi bilo započeti s dobrom savjesti, s onim čime se mogu ponositi jer su dobro napravila.¹¹⁶ Suprotno ovom načinu odgoja, nalazi se autokratsko ponašanje koje nije preporučljivo jer uglavnom potiče otpor i nepoticajno je za formiranje savjesti jer se odgojitelji služe kaznom, tj. bude u djeci strah od kazne ukoliko ne udovolje njihovom zahtjevu. Ovaj tip odgoja može samo nakratko dovesti do željnog učinka poslušnosti ali na duže staze nema odgojne snage koja bi mogla ispravno formirati savjest.

¹¹³ Usp Ana Begić – Marinko Golek, Savjest i autoritet. Međuovisnost u moralnom odgoju pojedinca, u: *Služba Božja*, 57 (2017.) 1, str. 53.

¹¹⁴ Ilija Živković, Savjest kao sastavna komponenta psihološkog pristupa moralnom razvoju, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split*, 21. i 22. listopada 2010., Split, *Crkva u svijetu*, 2011., str. 155.

¹¹⁵ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Gravissimum educationis, Deklaracija o kršćanskom odgoju (28. X. 1965.), u: *Drugi vatikanski koncil, Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970., br. 3.

¹¹⁶ Usp. Anton Bucher, Uvjetovani refleks straha ili čovjekova jezgra? Savjest u katoličkoj pedagogiji, u: Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split*, 21. i 22. listopada 2010., Split, *Crkva u svijetu*, 2011., str. 72-73.

Roditeljski autoritet poticaj je rasta i napredovanja klice savjesti koja stoji u početku, a kojoj su potrebne povoljne okolnosti za njen razvitak. Ambijent u kojem dijete živi od presudnog je značaja za ispravan odgoj savjesti kod djece. Po iskustvu ljubavi u obitelj i po doživljavanju dobrodošlice i prihvaćenosti, što je nužan preuvjet ispravnog moralnog života, djetetova savjest može se ispravno razvijati. U takvom pozitivnom ozračju, ispunjenom ljubavlju, toplinom i razumijevanjem klica savjesti ima sve što joj je potrebno kako bi se ispravno razvijala. U tom smislu, takvo dijete izgrađuje zdravo samopouzdanje te je sposobno i radosno u prepoznavanju i činjenju dobra. Roditelji koji stvore ugodni obiteljski ambijent potiču djecu na odgovornost te ih usmjeravaju k onom što je dobro, istinito i lijepo. Ljubav koju roditelji daju osnovna je snaga koja u djetetu pokreće volju i energiju za činjenje dobra na spontan i prirodan način. U odgoju savjesti treba polaziti „od dobra kako bi onda ona došla k dobru,“¹¹⁷ u konačnici k Bogu. Djeca se u savjesti oslanjaju na vodstvo roditelja jer je njihova savjest još krhka da bi situacije i djelovanje mogla samostalno prosuđivati. Za navedeni odgoj roditelji se trebaju potruditi najprije kod sebe odgojiti zrelu savjest kako bi bili sposobni ispravno utjecati na formiranje njima povjerene dječje savjesti u klici koja u roditeljskoj savjesti pronalazi svoju normu. Važno je da roditelji svjedoče vlastitim primjerom posluš i poštovanje pravila koje riječima prenose i zahtjevaju od svoje djece, dakle da svojim primjerom ponašanja stoje iza onoga što govore. Jedino na taj način djeca mogu ozbiljno shvatiti i usvojiti roditeljske upute i način postupanja.

Uz obitelj, veliku ulogu u odgoju savjesti ima i *religiozni ambijent* koji djeluje kao „potkrepljujuća dimenzija razvoja morala i savjesti.“¹¹⁸ Takav ambijent utječe na osobu na način da je potiče na trud da bude što bolja, pred nju stavlja zahtjev iskazivanja ljubavi prema bližnjemu te osude nasilja, diskriminacije i predrasuda. U religioznom ambijentu osobe se općenito osjećaju privučene poštenju i moralnim općeljudskim vrednotama.

Duhovno vodstvo predstavlja posebni način odgoja savjesti. Vjerska zajednica vrlo je korisna i neophodna, no u nekim situacijama u životu,

¹¹⁷ Srakić, Formirana savjest – preuvjet zrele ličnosti, str. 114.

¹¹⁸ Živković, Savjest kao sastavna komponenta psihološkog pristupa moralnom razvoju, str. 161.

individualno duhovno vodstvo ima veliki značaj. Svećenik, duhovni voditelj nije u funkciji poglavara kojeg čovjek mora slušati, nego je savjetnik koji pomaže čoveku uočiti što je volja Božja za njega u okolnostima života u kojima se našao. Duhovnik treba poštovati temperament osobe koju vodi. Bitno je naglasiti da u odgoju savjesti pojedinca treba poticati i pomagati mu savjetom, a ne umjesto njega odlučivati. Iako sam duhovnik nije jedini savjetnik, zbog svoje milosne osposobljenosti i teološke naobrazbe za tu je službu najpogodniji.¹¹⁹

Ispit savjesti još je jedno vrlo korisno sredstvo koje služi odgoju savjesti. U ispitu savjesti susrećemo se s Bogom i Njegovim zahtjevima prema nama gdje pitamo: Gospodine, što želiš da učinim? Što sam učinio protiv Tvojih planova sa mnom? Da bi ispit savjesti bio uspješan treba biti teocentrično i kristocentrično određen. U tom smislu prilikom ispita savjest mislimo na Boga i na Njegovo milosrđe kojim nam dolazi ususret, te dajemo odgovor na Božji poziv, a pritom smo mi i naši grijesi u pozadini. Za dobro izvršavanje ispita savjesti važno je biti upoznat i uvažavati moralne zahtjeve koji vrijede na svakom mjestu i u svakoj prilici, a to su ljubav prema Bogu i bližnjemu.

Sakrament pokore predstavlja vrlo značajno sredstvo u odgoju savjesti. Ovaj sakrament važan je događaj i mjesto susreta čovjeka s Bogom kao zadnjom normom savjesti. Tim sakramentom osobi je posredovana Božja milosrdna ljubav i dobrota koja u sebi nosi najjaču snagu za odgoj savjesti. U razgovoru s ispovjednikom koji daje pouku, poticaj i *Božju Riječ*, pokornik jasno uočava što je ispravno, a što pogrešno moralno djelovanje. Prosvjetljen Božjom Riječi čovjek uviđa istine o sebi, svijetu i Bogu. Ovim sakramentom suprotstavljamo se grijehu i borimo protiv zla te se trudimo na putu prema ostvarenju punine kršćanskog života.¹²⁰ Da bi ovaj sakrament bio na duhovnu korist izgradnje savjesti, bitno je ispravno ga shvaćati i dosljedno živjeti. Ispovijed najprije znači susret s milosrdnim Kristom koji nas svojom ljubavlju osposobljava za kršćanski život i rast u svetosti. Njegov pogled najprije počiva na našoj budućnosti. On zna što nas sve očekuje ako ostanemo na Njegovom području. Sakramentom pokore kršćani se sve više suobličuju Uskrsnom i Proslavljenom, te trajno razvijaju krsnu milost.

¹¹⁹ Usp. Šolić, *Odgoj kršćanske savjesti*, str. 218.

¹²⁰ Usp. Šipić, *Savjest i sakrament pokore*, str. 283.

U sakramentu pokore, pokornik prije nego izloži pred ispovjednikom svoje grijehe treba najprije jasno spoznati svoje grijehe, ali i Božje milosrđe. Sakramentalno odrješenje grijeha u čoveku stvara zdravo raspoloženje i povećava spremnost na bolji život te jasnije doživljavanje svog dostojanstva djeteta Božjeg i člana Crkve. Sve ovo, ima pročišćujući učinak na savjest te pomaže odgoju odgovorne osobe. Grijehom čovjek izbjegava ono što mu je Bog namjenio, udaljuje se od planova Božjih s njim, a upada u plan Neprijatelja, u nemir, tjeskobu i grižnju. Sakrament ispovijedi to briše i vraća čoveku polet i mir, da ponovno hrabro može spremno prihvaćati zahtjeve svakodnevice i volju Božjoj u njoj. Tek tada savjest postaje kadra ispravno postupati. U tom smislu sakrament ispovijedi postaje navještaj čovjekove spašenosti i doživljaj da je od Boga prihvaćen i ljubljen, a sve to od presudne je važnosti jer osobi daje razlog i smisao zalaganja u odgoju savjesti.

Početak odgoja savjesti nalazi se u poučljivosti Bogu. Ako to izostane uzalud je trud poučavanja. Odgajati savjest znači voditi čovjeka prema tome da uvijek i svugdje traži volju Božju, da je prihvati kao normu svog djelovanja.¹²¹ Važno je biti svjestan da sve norme nalaze svoje utemeljenje u osobi Isusa Krista. Isus Krist je prava moralna norma. On je put, istina i život. Kršćanski život je osobno nasljedovanje Krista. Prema tome, živjeti kršćanskim načinom života znači odgovarati na Božju ljubav ljubeći Boga i bližnje, sa znanjem da je ljubav ispunjenje Zakona.

Čovjekovo srce-savjest, a po tome i čitav čovjek je nakon Boga i Kristova Misterija, najveća tajna poznata samo Bogu, no, čovjek ima dužnost upoznati samog sebe kako nam govori Sokrat, a kršćanska misao prihvaća.¹²² On treba raspraviti stvari sa samim sobom, treba razlučiti što je dobro, što zlo, što je ispravno, što neispravno, što pravedno, a što nepravedno, a to mu omogućava razum prosvijetljen vjerom.

Vjernikova savjest zrela je savjest i takva bi trebala ostati po nadnaravnom daru vjere, a nje nema bez milosti Božje. Po svojoj naravi čovjek traži i želi dobro, ali nitko ne može trajno biti učvršćen u dobru isključivo po

¹²¹ Usp. Šuštar, *Odgaj savjesti. Teološke meditacije*, str. 11-12.

¹²² Usp. Fuček, *Osoba. Savjest*, str., 256.

svojoj naravi, „nego samo po vjeri i milosti Božjoj.“¹²³ Osobni Bog je vrhovno dobro, te zato „željeti i tražiti dobro znači željeti i tražiti Boga.“¹²⁴ U tom smislu je odgoj savjesti hodočašće Bogu, otvorenost i spremnost izvršavati Božju volju.

Za uspješnost odgoja našeg srca-savjesti potrebno je u vidu imati sljedeće istine¹²⁵: 1) U Bogu se nalazi smisao i cilj života i djelovanja, 2) Božja Objava je najizvrsnija norma savjesti, 3) Vrijednost osobe nalazi se u Božjem posinjenju; osoba je dijete Božje koje od Boga prima poziv i poslanje na suradnju s Njim, 4) Ispravno oblikovana savjest je blago koje nadilazi sva blaga ovog svijeta, 5) Čovjek treba biti spreman slijediti poticaje Božjeg Duha, 6) Svi ljudi pozvani su od Boga aktivno sudjelovati na svojoj izgradnji te tako dati doprinos izgradnji svoje zemlje i svijeta kojeg su dio, 7) Molitva Duhu Svetom za rasvjetljenje i snagu, sudjelovanje u sakramentalnom životu Crkve i čitanje i razmatranje Riječi Božje važni su čimbenici kršćanskog odgoja savjesti.

¹²³ Ana Begić – Vladimir Dugalić, “Naravna srodnost“ između čovjeka i istinskog dobra. Suodnos kršćanske vjere i moralnog života u teološkoj misli Andrije Živkovića, u: *Vrhbosnensia*, 21 (2017.) 2, str. 418.

¹²⁴ Kozelj, *Odgoj za zrelu, slobodnu i samoodgovornu savjest*, str. 16.

¹²⁵ Usp. Pavin, *Odgoj savjesti – odgoj za novo doba*, str. 617.

3. Problematika savjesti u suvremenom svijetu

U osobnom, vjerničkom i profesionalnom životu savjest ima veliku ulogu jer se u ovisnosti o njezinom sudu određeni poslovi i postupci prihvaćaju ili odbijaju. U pojedinim slučajevima čovjek ne može pristati na određene radnje jer ono što se od njega zahtjeva u njemu izaziva prigovor savjesti. Određena zahtijevana postupanja od strane autoriteta ili većine u čovjekovoj savjesti mogu probuditi otpor na njihovo izvršavanje jer sud savjesti dotične osobe daje negativnu procjenu određenom postupanju. Zbog ovih slučajeva nastala je pravna potreba za uvođenjem prava na priziv savjesti. Priziv savjesti stoji na postavi da osoba ne mora nužno uvijek poštovati građanski zakon ili neki njegov dio koji zahtijeva postupanje suprotno vlastitoj savjesti. Razlog odbijanja nekog postupanja nalazimo u osobnoj savjesti, u vjerskim, moralnim i filozofskim uvjerenjima osobe.¹²⁶ Priziv savjesti osobi služi kao osobno opravdanje za nepostupanje, nesudjelovanje, neprihvatanje određenih profesionalnih zahvata, poslova i načina djelovanja.¹²⁷ Dostojanstvo savjesti i osobe ovisi o pokoravanju zakonu koji stoji u savjesti i koji je upisan u čovjekovo srce.¹²⁸ Postupati u nekoj stvari protivno osobnom uvjerenju, tj. savjesti predstavlja izdaju sebe. Zbog poštovanja prema čovjekovom dostojanstvu i zbog potrebe da se to dostojanstvo zaštiti, u međunarodnim je dokumentima, ali i u Ustavu Republike Hrvatske uveden pravni pojam “priziv na savjest”.

Današnje društvo obilježavaju mnogi ideološki pravci. Tu se mogu naći: relativizam, etički liberalizam, pluralizam, individualizam, hedonizam. Na poseban način je istaknut relativizam. Relativizam karakterizira pretjerani subjektivizam gdje svatko za sebe postavlja definiciju dobrog i lošeg, određuje što je istina, već prema prilikama i željama pa prema tome ne postoji univerzalno dobro ni zlo. Relativizam je neprihvatljiv u kršćanskom svijetu jer za kršćanstvo postoji samo jedna istina, jedan univerzalni prirodni moralni zakon koji ima temelj u Božjem zakonu koji je općevažeci i obvezuje sve ljude.

¹²⁶ Usp. Prigovor savjesti, u: M. Glazier, M. K. Hellwig (ur.), *Suvremena katolička enciklopedija*, Marjan tisak, Split, 1998. Preuzeto od: Vuletić, Savjest kao Božji dar u kontekstu kulture života, str. 600.

¹²⁷ Usp. Vjekoslav Miličić, *Deontologija profesije liječnik – život čovjeka i integritet liječnika – ćudoredna raskrižja bioetike*, Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1996., 38. Preuzeto od: *Isto*

¹²⁸ Usp., *Gaudium et spes*, br. 16. Preuzeto od: *Isto*, str. 596.

U društvu u kojem vlada ozračje raznih uvjerenja kršćanin može vrlo brzo ući u sukob s takvim društvom u kojem prevladavaju zakoni koji se protive kršćanskom uvjerenju. U takvom društvenom uređenju kršćanin po savjesti ne može prihvatiti zakone koji se protive njegovom uvjerenju jer bi u slučaju da ih prihvati pogazio vlastito dostojanstvo koje se nalazi u poštovanju savjesti u kojoj susreće Boga i Njegov zakon. *Gaudium et spes* navodi: „Čovjek naime ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo, i po tom zakonu će mu se suditi. Savjest je najskorovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini.“¹²⁹ U cilju zaštite svog od Boga danog dostojanstva važno je pokoravanje tom zakonu kojeg je Bog postavio u čovjekovo srce.

U situacijama kada se čovjek nađe pred društvenim zakonima koje po sudu i uvjerenju svoje savjesti ne može prihvatiti, on tada ima pravo i obvezu da odbaci poslušnost takvom zakonu te da se pozove na pravo na prigovor savjesti. KKC navodi: „Nitko ne smije zapovjediti ili uspostaviti nešto protivno dostojanstvu osobe i naravnom zakonu.“¹³⁰ Zatim malo kasnije kaže: „Čestita građanska suradnja uključuje pravo, kojiput i dužnost, pravedno se oprijeti onome što građanima izgleda štetno dostojanstvu osoba i zajedničkom dobru.“¹³¹ U tom smislu, građanin je u savjesti obvezan ne slijediti propise građanske vlasti te ima pravo na uskratu poslušnosti. Inače su građani dužni surađivati s građanskim vlastima za dobro društva, ali u situacijama gdje zakonska vlast tlači građane, građani su slobodni boriti se protiv zlorabe vlasti i braniti svoja prava. Javna vlast ima dužnost donositi pravedne zakone koji podržavaju čovjekovo dostojanstvo i ono što razum nalaže. Zakon je human ako je u skladu sa zdravim razumom, ukoliko participira na vječnom zakonu. U suprotnom, zakon se smatra nepravednim ako se protivi razumu te u tom slučaju prestaje važiti kao zakon i poprima oblik nasilja.¹³² Stoga, kršćani imaju dužnost uskratiti poslušnost vlastima i odbiti sudjelovati u postupcima koji se protive naravnom zakonu.¹³³

¹²⁹ *Isto*

¹³⁰ KKC, br. 2235.

¹³¹ *Isto*, br. 2238.

¹³² Usp. PAPINSKO VIJEĆE “IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., br. 398.

¹³³ Usp. IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995., br. 112.

Priziv savjesti je pravo i odluka pojedinca da odbije izvršiti neku radnju, suprotnu zakonu, propisu ili odredbi, jer bi se njezino izvršenje protivilo etičkim, moralnim ili vjerskim uvjerenjima, tj. savjesti te osobe, te služi pojedincu kao opravdanje za neprihvatanje određenih djelovanja.¹³⁴ Što se tiče učestalosti pojave priziva savjesti, on se najčešće događa na vojnom području i na području medicine. Pravo na priziv savjesti čuva ljudska prava, dostojanstvo osobe, slobodu mišljenja i vjeroispovijesti. Katekizam Katoličke Crkve kada govori o dužnostima građana prema građanskoj vlasti naglašava pravo na priziv savjesti: „Građanin u savjesti nije obvezan slijediti propise građanskih vlasti ako su protivni zahtjevima moralnog reda, temeljnim pravima osoba ili naučavanjima evanđelja.“¹³⁵ Uz to što je odbijanje određenih propisa moralna obveza ako se protivi naravnom zakonu, priziv savjesti je i ljudsko pravo koje kao takvo zaslužuje priznanje i zaštitu od građanskog zakona.

Nastanak instituta priziva savjesti kao ljudskog prava pojavljuje se u kontekstu priznavanja ljudskih prava od sredine 20. st. Pravo na priziv savjesti proizlazi iz prava na slobodu mišljenja, slobodu vjeroispovijesti i iz dostojanstva ljudske osobe. Navedena prava uz pravo na priziv savjesti postaju priznata u međunarodnim dokumentima, u ustavu Republike Hrvatske i u raznim zakonima dobivaju svoj pravni okvir i zaštitu. Ljudska prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti zajamčena su međunarodnim dokumentima, najprije Općom deklaracijom o ljudskim pravima, prema kojoj su sva ljudska bića rođena slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima te obdarena razumom i savješću, zatim Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, te Međunarodnim paktom o građanskim i političkim poslovima.¹³⁶ Također i Povelja temeljnih prava Europske unije brani slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, te priznaje pravo na prigovor savjesti.¹³⁷ I u domaćem pravu, tj. u Ustavu Republike Hrvatske čitamo o zajamčenim ljudskim pravima koji predstavljaju temelj za pravo na prigovor savjesti: „Jamči se sloboda savjesti i vjeroispovijesti i

¹³⁴ Usp. Jozo Čizmić, Pravo zdravstvenih radnika na priziv savjesti, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Pravni fakultet u Rijeci, Rijeka, 37 (2016.) 1, str. 754.

¹³⁵ KKC, br. 2242.

¹³⁶ Usp. Suzana Vuletić, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, str. 600.

¹³⁷ Usp. *isto*

slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja.“¹³⁸ Što se tiče prava na prigovor savjesti Ustav o njemu kaže: „Vojna obveza i obrana Republike Hrvatske dužnost je svih za to sposobnih državljana. Dopušten je prigovor savjesti onima koji poradi svojih vjerskih ili moralnih nazora nisu pripravnici sudjelovati u obavljanju vojničkih dužnosti u oružanim snagama. Te su osobe obvezane ispunjavati druge dužnosti određene zakonom“¹³⁹ Ovdje se Ustavom jamči pravo na priziv savjesti u obavljanju oružanih dužnosti, no pravo na priziv savjesti se priznaje i u obavljanju drugih djelatnosti koje uređuju pojedini zakoni. U pravu na priziv savjesti vidimo da savjest stoji čak iznad zakona.

3. 1. Priziv savjesti u medicini

Zbog specifičnosti liječničkog poziva kojeg karakterizira služenje ljudskom životu, medicinska struka liječnicima postavlja „etičke imperativne i jasne moralne obveze.“¹⁴⁰ Ženevska deklaracija od liječnika jasno zahtjeva svečanu prisegu kojom se obvezuju da će: „Apsolutno poštovati ljudski život od samog početka. Niti pod prijetnjom neću dopustiti da se iskoriste moja znanja suprotno zakonima humanosti.“¹⁴¹ Niko Zurak s Medicinskog fakulteta u Zagrebu kaže da je priziv savjesti istodobno i način nepoštovanja zakona i način zaštite individualne slobode.¹⁴² Osoba ima pravo i dužnost odbiti posluš onim zakonima koji se protive njegovom uvjerenju, tj. subjektivnoj normi djelovanja. Priziv savjesti je „i građansko pravo, ali i pravo liječnika i ostalih zdravstvenih djelatnika da odbiju sudjelovati u znanstvenim istraživanjima i dijagnostičkim i terapijskim postupcima i zahvatima“ ako se isti kose s njihovom savješću.¹⁴³

Pravo na priziv savjesti liječnicima omogućava Zakon o liječništvu koji kaže: „Radi svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja liječnik

¹³⁸ Ustav Republike Hrvatske, u: *Narodne novine* 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14., čl. 40. Preuzeto od: *isto*, str. 601.

¹³⁹ *Isto*, čl. 47.

¹⁴⁰ Vuletić, *Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života*, str. 601.

¹⁴¹ Niko Zurak (ur.), *Medicinska etika*, Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2007., 266-267.

Preuzeto od: Vuletić, *Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života*, str. 602.

¹⁴² Usp. Zurak, *Savjest i priziv savjesti u medicinskoj znanosti i u liječničkoj praksi*, u: Ž. Znidarčić (ur.), *Etika u medicinskoj znanosti*, Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2009., str. 100. Preuzeto od: *Isto*

¹⁴³ *Isto*

se ima pravo pozvati na priziv savjesti te odbiti provođenje dijagnostike, liječenja i rehabilitacije pacijenta, ako se to ne kosi s pravilima struke te ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta. O svojoj odluci mora pravodobno izvijestiti pacijenta te ga uputiti drugom liječniku iste struke.“¹⁴⁴

Kao i liječnicima i medicinskim se sestrama također priznaje pravo na priziv savjesti u Zakonu o sestrinstvu: „Radi svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja medicinska sestra se ima pravo pozvati na priziv savjesti te odbiti provođenje zdravstvene/sestrinske njege ako se to ne kosi s pravilima struke te ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta. O svojoj odluci mora pravodobno izvijestiti pacijenta i odgovornu ili nadređenu osobu.“¹⁴⁵

Za farmaceute pravo na priziv savjesti omogućuje *Zakon o ljekarništvu*. To pravo stoji pod uvjetom da ne ugrožava život čovjeka pri traženju i izdavanju lijeka.¹⁴⁶

Zatim, za liječnike stomatologe postoji *Zakon o dentalnoj medicini* u kojem također postoji odredba koja omogućava pravo na prigovor savjesti koja kaže: „Radi svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja doktor stomatologije se ima pravo pozvati na priziv savjesti te odbiti provođenje dijagnostike, liječenja i rehabilitacije pacijenta, ako se to ne kosi s pravilima struke te ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta. O svojoj odluci mora pravovremeno izvijestiti pacijenta te ga uputiti drugom doktoru stomatologije iste struke.“¹⁴⁷ Ovdje vidimo da za sve zdravstvene djelatnike vrijedi pravo na priziv savjesti pod uvjetom da to ne ostavlja trajne posljedice na zdravlje i da ne ugrožava život pacijenta.

Što se tiče medicinski potpomognute oplodnje, *Zakon o medicinskoj oplodnji* kaže: „Zdravstveni radnici i nezdravstveni radnici koji bi trebali provesti

¹⁴⁴ Hrvatski sabor, *Zakon o liječništvu*, u: *Narodne novine* 121/03, 117/08, čl. 20. Preuzeto od: Vuletić, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, str. 602.

¹⁴⁵ Hrvatski sabor, *Zakon o sestrinstvu*, u: *Narodne novine* 121/03, 117/08, 57/11, čl. 3. Preuzeto od: *Isto*, str. 603.

¹⁴⁶ Usp. Vuletić, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, str. 605.

¹⁴⁷ Hrvatski sabor, *Zakon o dentalnoj medicini*, u: *Narodne novine* 121/03, 117/08, 120/09, 46/21, čl. 26. Preuzeto od: *Isto*

ili sudjelovati u provođenju postupaka medicinske oplodnje imaju pravo pozvati se na priziv savjesti radi svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja te odbiti provođenje postupaka medicinske oplodnje ili sudjelovanje u tom postupku.¹⁴⁸ Vidimo da se pozivanje na pravo na priziv savjesti usko veže uz vjerska uvjerenja.

Ljudski život zbog svoje svetosti i nepovredivosti u medicinskim intervencijama traži da ga se poštuje i čuva. Svetost ljudskog života od svih zahtjeva da ga pomažu, odbijajući postupanja koji se kose s tim zahtjevom.

3. 2. Savjest u političkom životu

Drugi vatikanski koncil u socijalnom nauku Crkve posvetio se pitanju politike u životu kršćana. Činjenica da politika čini sastavni dio života kršćana predstavlja polaznu točku socijalnom nauku Crkve koji o ispravnom odnosu prema politici dosta puta progovara pod vidom savjesti. Prema Kompendiju socijalnog nauka Crkve ljudska osoba predstavlja temelj i svrhu političkog suživota, a to znači zauzimati se za priznavanje i poštivanje njezina dostojanstva preko zaštite i promicanja temeljnih i neotuđivih prava čovjeka.¹⁴⁹ Opće dobro najprije stoji u poštivanju prava osobe. Ljudska prava su glavni moralni i pravni temelji na kojima se treba izgrađivati politička zajednica. Oni su objektivna norma pozitivnog prava, koju politička zajednica ne može zanemarivati, jer joj osoba prethodi, prema tome „pozitivni zakon mora jamčiti zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba.“¹⁵⁰ Politička vlast mora osigurati uređeni i pravedni život zajednice. Ona mora dopustiti da je vodi moralni zakon ili red koji u Bogu ima počelo i cilj. Političko vladanje svoje uporište treba imati u Bogu, a ne u samovolji ili volji za moći.

Papa Ivan Pavao II. upućivao je na važnost sudjelovanja vjernika laika u politici. On kaže da se katolici ne smiju „nipošto odreći sudjelovanja u politici [...] pravo je i dužnost svih i svakoga pojedinca sudjelovati u politici, dakako u

¹⁴⁸ Hrvatski sabor, *Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji*, u: *Narodne novine* 86/12, čl. 44.

Preuzeto od: *Isto*

¹⁴⁹ Usp. *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 388.

¹⁵⁰ *Isto*

različitosti i komplementarnosti oblika, razina, dužnosti i odgovornosti.“¹⁵¹ Svatko na svoj način i prema svojoj sposobnosti može dati doprinos pravednom društvenom uređenju.

Kršćanin u svom životu, a na poseban način u javnom životu, kao kršćanin političar u evanđelju može pronaći poticaje i smjernice za svoje djelovanje. Kršćani političari i u današnjem svijetu pozvani su biti onakvi kakvima ih Poslanica Diognetu iz prvih kršćanskih vremena opisuje kada govori o ulozima i mjestu kršćana u svijetu: „Jednom riječju: što je tijelu duša, to su u svijetu kršćani...oni drže svijet. Bog ih je postavio na tako uzvišeno mjesto i nije im dopušteno toga se odreći.“¹⁵² Kršćani trebaju biti u svijetu ali ne od svijeta. Kršćani dijalogiziraju sa svijetom, ali ne pristaju na nepravedna poslovanja koja su na štetu bližnjeg.

Socijalni nauk Crkve posebnu pozornost usmjerava na poučavanje i upućivanje „savjesti vjernika, osobito onih koji sudjeluju u političkom životu, da njihovo djelovanje bude uvijek u službi cjelovitog promicanja osobe i općeg dobra. Socijalni nauk Crkve nije uplitanje u vlast pojedinih zemalja. No, predstavlja obvezu vjernika laika da bude moralno dosljedan u svojoj savjesti, koja je jedna i nepodijeljena.“¹⁵³ Crkva opominje kršćane da u svom životu i djelovanju ne žive dvostrukim životom, nego jednim životom koji je odan evanđelju i crkvenom učenju na svakom mjestu i u svako vrijeme. U dokumentu *Deus caritas est*, papa Benedikt XVI. ističe zadaću socijalnog nauka Crkve, a ona je u tome da pomogne oblikovati savjest sudionicima političkog života i da posvijesti zahtjeve pravednosti i istodobno potakne raspoloživost prema njima u djelovanju i u situacijama kada to ne služi osobnim interesima.¹⁵⁴ Ljubav prema Bogu i bližnjemu ovdje je naglašena kao mjerilo kršćaninova djelovanja. Crkva

¹⁵¹ IVAN PAVAO II., *Christifideles laici – Vjernici laici. Apostolska pobudnica o pozivu i poslanju laika u Crkvi i u svijetu* (30. XII. 1988.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., br. 42. Preuzeto od: Stjepan Baloban, Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života, u: *Bogoslovska smotra*, 89 (2019.) 3, str. 710.

¹⁵² Poslanica Diognetu. Tomislav Zdenko Tenšek, Pozdravni govor na otvaranju XLVII. Teološko-pastoralnog tjedna, 23. siječnja 2007., u: *Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 2, 310. Preuzeto od: *Isto*, str. 709.

¹⁵³ KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu (24. XI. 2002.), Udruga obiteljski centar, Zagreb, 2011., br. 16. Preuzeto od: *Isto*, str. 710.

¹⁵⁴ Usp. BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006., br. 28. Preuzeto od: *Isto*

nema određenu političku zadaću u društvu ali daje specifičan doprinos izgradnji pravednog društva i državnog poretka kroz etičku formaciju i osvjetljavanje razuma vjerom.¹⁵⁵

U obavljanju svog političkog posla, kršćanin političar se u svom djelovanju može susresti s određenim pitanjima koja se protive njegovoj savjesti. Kršćanska savjest dolazi na kušnju u prigodi izglasavanja određenih zakona. Treba imati na umu da je dužnost ljudi na vlasti objavljivati pravedne zakone. Ako to ne rade, građani imaju pravo na prigovor savjesti. Nepravedni zakoni stavljaju moralno ispravne ljude pred dramatične probleme savjesti, pa tako kad su pozvani sudjelovati u zlim postupcima imaju dužnost odbiti. „Teška je obveza savjesti ne pristati na suradnju, pa niti formalnu, u onim djelima koja su u suprotnosti s Božjim zakonom, premda ih građansko zakonodavstvo dopušta.“¹⁵⁶ Takva suradnja ne može nikada biti opravdana, ni pozivanjem na poštovanje slobode drugoga, ni pozivajući se da građanski zakon to traži.

Za pravilno obavljanje političkog posla važno je znati da je politika posao koji traži trajnu izobrazbu, a ponekad i određenu korekciju. Političareva trajna izobrazba trebala bi najprije biti odgoj i oblikovanje osobne savjesti. Političari se moraju izobrazavati u mnogim područjima života, jer svojim odlukama, utječu na razne vidove ljudskog života.

Kardinal Franjo Kuharić naglašavao je važnost odgoja osobne savjesti i povezanost savjesti i odgovornosti svakog pojedinca za moralnu situaciju u društvu. On kaže da se osobna odgovornost ne može prebaciti na druge i ne može opravdati lošim primjerom drugih. Najljepši uzori slobode djelovanja po vlastitoj savjesti su kršćanski mučenici koji nisu pokleknuli i mijenjali svoje stavove pod pritiskom mentaliteta, pred nasiljem zla i u tome stoji njihova veličina, to je njihova pobjeda.¹⁵⁷ Blaženi Alojzije Stepinac je suvremeni uzor vjernosti svojoj savjesti. Svaki pojedinac je odgovoran za ono na što se odlučuje i za posljedice

¹⁵⁵ Usp. isto

¹⁵⁶ *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 399.

¹⁵⁷ Usp. Franjo Kuharić, *Vjeruješ li ovo? Razmišljanja o životu i vjeri*, Glas Koncila, Zagreb, 2002., str. 111-112. Preuzeto od: Baloban, *Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života*, str. 712.

koje nosi određena odluka. Primjeri svetaca i mučenika kroz povijest pokazuju snagu vjernosti svom uvjerenju kojeg se ne odriču ni pod cijenu vlastitog života.

Sv. Toma More, zaštitnik ljudi na vlasti, podnio je mučeništvo zbog života u skladu sa svojom savješću. On je odbio dati podršku engleskom kralju Henriku VIII. koji je htio englesku Crkvu staviti pod svoju vlast. Iako je na mnoge načine bio izvrgnut psihološkim pritiscima sv. Toma nije pod njima popustio. Na ovaj način on je svojim životom i smrću poručio da se čovjek ne smije odvojiti od Boga, ni politika od morala.

U suvremenom društvu postoje dvije bitne stvari: prva je potreba odgoja i oblikovanja ispravne vlastite savjesti i hrabrost živjeti prema svojoj savjesti u javnom životu što nije nimalo lako u društvu s različitim mišljenjima. Zbog toga kršćanski političari mogu očekivati od Crkve „pomoć u odgoju i oblikovanju kršćanske savjesti.“¹⁵⁸ Oblikovana kršćanska savjest nikad neće pružiti potporu političkom programu ili određenom zakonu koji se protivi zdravom razumu i evanđelju.

3. 3. Savjest u obavljanju gospodarskih djelatnosti

Ogroman broj izbjeglica koji u posljednje vrijeme dolaze s područja Bliskog istoka prema Europi i odlazak ljudi iz Južne Amerike prema Sjevernoj Americi pokazuje da u zemljama iz kojih dolaze ne vlada mir i uvjeti života primjereni čovjekovu dostojanstvu. Ni mnogi Hrvati ne bi odselili iz svoje domovine da su u njoj pronašli svoje mjesto pod suncem, tj. mogućnost da rade i zarade za provođenje dostojanstvenog života. Slijedom navedenog, postavlja se pitanje o tome što Crkva govori kako pozitivno utjecati na gospodarski razvoj?

Kompendij socijalnog nauka Crkve ističe potrebu obraćenja i preobražavanja savjesti vjernika, potičući onoga koji se bavi ekonomskim djelatnošću i posjeduje dobra da na sebe gleda kao na upravitelja onoga što mu je povjerio Bog.¹⁵⁹ Prema Kompendiju Katoličke Crkve bogatstva postoje da bi se dijelila i trebaju se promatrati kao „dobro koje dolazi od Boga: tko ga posjeduje, mora se njime koristiti tako da kruži, kako bi i potrebni mogli u njemu uživati; zlo

¹⁵⁸ Balaban, Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života, str. 712.

¹⁵⁹ Usp. *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 328.

se vidi u neumjerenom vezanju za bogatstva, u volji da ih se osigura za sebe.“¹⁶⁰ Sveti Bazilije veliki upućuje poziv bogatima da otvore vrata svojih spremišta kad kaže: „Velika se rijeka izljuje u tisuću kanala na plodno tlo: isto tako ti, na tisuće načina, učini da bogatstvo dospije u kuće siromaha.“¹⁶¹ Ovaj poziv upućen bogatima znači zahtjev da se dobra koja postaju suvišak daruju na uporabu onima koji su ih potrebni. Tim načinom bi se doprinijelo smanjenju razlike između bogatih i siromašnih.

O savjesti u gospodarskom životu progovara Benedikt XVI. u enciklici *Caritas in veritate – Ljubav u istini*. Enciklika polazi od konkretne situacije u svijetu u kojem se razlike između siromašnih i bogatih zemalja sve više produbljuju. Ratzinger rješenje tog problema razvoja u svijetu vidi u pojmovima: bratstvo, besplatnost i logika dara.¹⁶²

I papa Franjo u svojoj je papinskoj službi dao veliki doprinos socijalnom govoru Crkve u odnosu na gospodarsko poslovanje. U četvrtom poglavlju svoje enciklike *Evangelii Gaudium – Radost Evanđelja* pod naslovom “socijalna dimenzija evangelizacije“ on kaže da je željeti, tražiti i imati na srcu dobro drugih ono što se očekuje od kršćana. Treba znati da je ljubav načelo odnosa ne samo među prijateljima, članovima obitelji i manjih grupa, nego i načelo društvenih, ekonomskih i političkih razina. Papa želi da bude što više onih kojima je na srcu društvo, narod i život siromašnih. On kaže da je „nužno da političke vođe i oni u čijim je rukama financijska moć podignu pogled i prošire svoje vidike, da rade na tome da osiguraju da svi građani imaju dostojan posao, naobrazbu i zdravstvenu skrb. Zašto se ne obratiti Bogu da nadahne njihove planove?“¹⁶³ Papa vjeruje da bi njihova otvorenost Bogu mogla stvoriti novi politički i ekonomski mentalitet. Papa kaže da bi ekonomija trebala biti umijeće upravljanja zajedničkom kućom, koja se odnosi na čitav svijet te poziva na solidarnost kao spontan odgovor bogatih prema siromašnima.

¹⁶⁰ *Isto*, br. 329.

¹⁶¹ Sveti Bazilije Veliki, Homilija o onoj (riječi) Luke. Uništiti ću svoje žitnice. Preuzeto iz: *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 329.

¹⁶² Usp. Balaban, Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života, str. 713.

¹⁶³ PAPA FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica o navještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24. XI. 2015.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014., br. 162.

U svom poslovanju, kršćanin gospodarstvenik u situaciji izbora može donijeti određenu poslovnu odluku koja znači i vodi u nemoralno poslovanje ili tom odlukom može pokazati svoje vjersko uvjerenje koje ga može stajati zarade i uspjeha. Npr. zna da radnicima svoje tvrtke treba isplatiti plaće, ali s druge strane razmišlja da im na neko vrijeme uskrati plaće da bi taj novac mogao uložiti u neku drugu investiciju što bi mu donosilo dodatni profit. U ovoj situaciji odabira gospodarstvenik se nalazi pred evanđeoskom slikom o dva puta: može ići ili širokim putem (donijeti nemoralnu odluku da uskrati plaće radnicima što će mu donijeti dodatnu zaradu i uspjeh u investiranju, ali i nemirnu savjesti), ili uskim putem (isplatiti plaće radnicima što može značiti rizik za zaradu i proširenje poslovanja, ali znači mirnu savjest).

Prema crkvenom socijalnom nauku, kršćani gospodarstvenici trebaju donositi po savjesti poslovne odluke koje imaju snagu utjecati na promjene gospodarskog sustava. Možemo naglasiti sljedeće riječi kardinala Franje Kuharića koji kaže da bi „svatko u svom zanimanju trebao sebi postaviti pitanje radi li ispravno, savjesno, u skladu s istinom i dobrom? Prema tome svi, liječnici, profesori, političari, novinari, znanstvenici, saborski zastupnici, ministri, biskupi, svećenici, redovnici, radnici, poljoprivrednici, službenici, poslužitelji, suci, policajci, odvjetnici, bankari, trgovci - baš svaki pojedinac u svom poslu očituje svoje dostojanstvo i izaziva poštovanje kad je njegov rad u skladu sa njegovom savješću, pošten i koristan u postizanju općeg dobra. U protivnom, oni koji nepošteno i nesavjesno rade svoj posao gaze svoje dostojanstvo i upropaštavaju cijelu zajednicu te djeluju razarajuće u svim ljudskim odnosima.“¹⁶⁴ Ovdje nam se pokazuje da jedan grijeh ima sklonost širenja i na druge odnose i smjera k drugim grijesima na različitim mjestima i u raznim vremenima i dok god je u čovjeku prisutan priziva nove grijehe koji umnožavajući se imaju veću razornu snagu. No, kada čovjek djeluje u skladu s evanđeoskim zahtjevima ljubavi prema Bogu i bližnjemu cijelo područje njegova djelovanja i odnosa se preobražava i utječe na druge. Svi su u svom zanimanju pozvani preispitati svoj odnos prema drugima, je li u duhu služenja i na opće dobro.

¹⁶⁴ Kuharić, *Vjeruješ li ovo? Razmišljanja o životu i vjeri*, str. 112-113. Preuzeto od: Baloban, *Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života*, str. 719.

Zaključak

Ovim radom željela sam istražiti fenomen savjesti, što on jest, može li se oblikovati i koliki značaj može imati u ljudskom životu. Od Sokrata možemo naučiti da svom glasu savjesti trebamo dati prednost pred svim drugim glasovima. Od Heideggera doznajemo da volja i odluka za savješću daje mogućnost života koji je naša odgovornost i koji se nalazi pod našom vlasti, a ne više pod vlasti drugoga. Kod Hannah Arendt vidimo da savjest nema snage oduprijeti se zlu, nego da snaga otpora stoji u mišljenju kao rasudbenoj snazi. U kršćanskom nauku savjest se shvaća kao mjesto gdje čovjek može komunicirati s Bogom, i kao mjesto gdje On stanuje i odakle progovara. No, treba znati da je savjest organ koji treba ispravno formirati da bi mogao ispravno funkcionirati, da znamo da nam je djelovanje usklađeno s voljom Božjom. U prvom redu najveći odgojni utjecaj i snagu ima obitelj kao mjesto gdje ljudi od malih nogu trebaju dobiti ljubav od najbližih kako bi preko toga stigli do doživljavanja Božje ljubavi. Nezamjenjivo mjesto ima i Crkva, kao druga obitelj u kojoj se doživljava prihvaćenost i gdje nam se posreduju sakramenti kao oruđa formiranja ispravne savjesti. Sakramenti nas snaže i osposobljavaju da živimo što bliže načinu života Isusa Krista koji je uzor i vrhovno pravilo ponašanja. Prikazom raznih vrsta savjesti pokazuje se kakva savjest može obvezivati na djelovanje i biti pravilo djelovanja, a koja ne i zašto. O problematici savjesti u suvremenom svijetu progovara se pod vidom prava na priziv savjesti u međunarodnom i domaćem pravu, u medicini, politici i u gospodarstvu. Savjest uživa prava koja su veća od zakona. Sam zakon svojim odredbama omogućava primat savjesti pred zakonom. Da bi ljudska prava bila zaštićena, zakonom je omogućeno pravo na priziv savjesti kojim pojedinac ima pravo odbiti, uskratiti i neizvršiti određene postupke koji se protive njegovom uvjerenju koje ima u savjesti. Crkva također svojim naukom daje doprinos promicanju vjernosti savjesti u privatnom i javnom životu u cilju postizanja općeg dobra i ispravljanja društvenih nepravdi. Možemo zaključiti da kroz cijeli život postoji potreba ispravnog odgoja savjesti koja će čovjeka poticati na ispunjavanje Kristovih zahtjeva ljubavi prema Bogu i bližnjemu po kojima će se događati pozitivne promjene, najprije u samom čovjeku pa onda i u društvu.

Literatura

a) Knjige i enciklike:

Arendt, Hannah, *Brief an Gerhard Scholem (July 1963), Ich will verstehen. Selbstauskunfte zu leben und Werk*, Piper, Munchen, Zurich, 2005.

Arendt, Hannah, *Eichmann u Jeruzalemu*, Politička kultura, Zagreb, 2002.

Arendt, Hannah, *O zlu*, Breza, Zagreb, 2006.

BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dignitatis humanae, Deklaracija o slobodi vjeroispovijesti*, (7. XII. 1965.), *Drugi vatikanski koncil, Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis, Deklaracija o kršćanskom odgoju odgoju*, *Drugi vatikanski koncil, Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu "Gaudium et spes"*, *Drugi vatikanski koncil, Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.

Fuček, Ivan, *Moralno – duhovni život; Osoba. Savjest*, Verbum, Split, 2006.

Fuček, Ivan, *Susret s Bogom dobrote. Nova formula odrješenja ili novi vidici pomirenja*, Filozofsko – teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1980.

Glazier, M. – Hellwig K., *Suvremena katolička enciklopedija*, Marjan tisak, Split, 1998.

HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA (ur. hrv. izdanja), *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 2016.

IVAN PAVAO II., *Christifideles laici – vjernici laici. Apostolska pobudnica o pozivu i poslanju laika u Crkvi i u svijetu* (30. XII. 1988.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.

IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evandjelje života*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.

KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu (24. XI. 2002.), Udruga obiteljski centar, Zagreb, 2011.

Kozelj, Ivan, *Savjest. Put prema Bogu*, Filozofsko-teološki institut družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 1990.

Kuharić, Franjo, *Vjeruješ li ovo? Razmišljanja o životu i vjeri*, Glas Koncila, Zagreb, 2002.

Miličić, Vjekoslav, *Deontologija profesije liječnik – život čovjeka i integritet liječnika – čudoredna raskrižja bioetike*, Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1996.

PAPA FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja*. Apostolska pobudnica o navještanju evanđelja u današnjem svijetu (24. XI. 2015.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014.

PAPINSKO VIJEĆE “IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.

Perković, Marinko, *Temelji teološke etike*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2000.

Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000.

Šuštar, Alojz, *Odgoj savjesti. Teološke meditacije*, Družba katoličkog apostolata, Zagreb, 1983.

Zurak, Niko, *Medicinska etika*, Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2007.

Zurak, Niko, *Savjest i priziv savjesti u medicinskoj znanosti i u liječničkoj praksi*, Ž. Žnidarić (ur.), *Etika u medicinskoj znanosti*, Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2009.

b) Članci:

Baloban, Stjepan, Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života; *Bogoslovska smotra*, 89 (2019.) 3

Begić, Ana – Dugalić, Vladimir, “Naravna srodnost“ između čovjeka i istinskog dobra. Suodnos kršćanske vjere i moralnog života u teološkoj misli Andrije Živkovića; *Vrhbosnensia* 21 (2017.) 2

Begić, Ana – Golek, Marinko, Savjest i autoritet. Međuovisnost u moralnom odgoju pojedinca; *Služba Božja*, 57 (2017.) 1

Bucher, Anton, Uvjetovani refleks straha ili čovjekova jezgra? Savjest u katoličkoj pedagogiji; Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split, 21. i 22. listopada 2010. Split, Crkva u svijetu*, Split, 2011.

Čizmić, Jozo, Pravo zdravstvenih radnika na priziv savjesti; *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Pravni fakultet u Rijeci, Rijeka, 37 (2016.) 1

Duda, Bonaventura, Savjest u Bibliji, KBF Zagreb; *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2-3.

Fuček, Ivan, Krist – konkretna norma morala; *Obnovljeni život* 31 (1976.)

Kozelj, Ivan, Odgoj za zrelu, slobodnu i samoodgovornu savjest; *Obnovljeni život* 27 (1972.) 1

Pavin, Slavko, Odgoj savjesti – odgoj za novo doba; *Obnovljeni život* 48 (1993.) 6

Pozaić, Valentin, Zrela savjest; *Obnovljeni život* 43 (1988.) 6

Raguž, Ivica, Crkva kao mjesto “proširene savjesti“; Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split, 21. i 22. listopada 2010. Split, Crkva u svijetu*, Split, 2011.

Schockenhoff, Eberhard, Bit i funkcija savjesti s gledišta katoličke moralne teologije; Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti*,

Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split, 21. i 22. listopada 2010. Split, Crkva u svijetu, Split, 2011.

Srakić, Formirana savjest – preduvjet zrele ličnosti, J. Bošnjaković (ur.), Izgrađivati zrelu osobnost za plodne međuljudske odnose; *Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija održanog 17. – 18. listopada 2014. Đakovo, Diacovensia, 2014.*

Šipić, Šimun, Savjest i sakrament pokore; *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2 – 3.

Šolić, Petar, Odgoj kršćanske savjesti; *Crkva u svijetu* 17 (1982.) 3

Tenšek, Tomislav Zdenko, Pozdravni govor na otvaranju XLVII. Teološko – pastoralnog tjedna, 23. siječnja 2007.; *Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 2

Valković, Marijan, Savjest u moralnoj teologiji; *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2 – 3.

Vidović, Marinko, Biblijsko poimanje savjesti. Normirani sudac ljudskoga ponašanja; Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split, 21. i 22. listopada 2010. Split, Crkva u svijetu, Split, 2011.*

Vučković, Ante, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti; Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split, 21. i 22. listopada 2010. Split, Crkva u svijetu, Split, 2011.*

Vučković, Ante, O savjesti; *Crkva u svijetu*, 46 (2011.) 2

Vuletić, Suzana, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života; KBF Đakovo, *Diacovensia* 27 (2019.) 4

Živković, Ilija, Savjest kao sastavna komponenta psihološkog pristupa moralnom razvoju; Nikola Bižaca, Josip Dukić, Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Split, 21. i 22. listopada 2010. Split, Crkva u svijetu, Split, 2011.*

c) Zakoni

Hrvatski sabor, *Zakon o liječništvu*, *Narodne novine* 121/03, 117/08, čl. 20

Hrvatski sabor, *Zakon o sestriinstvu*, *Narodne novine* 121/03, 117/08, 57/11, čl. 3

Hrvatski sabor, *Zakon o dentalnoj medicini*, *Narodne novine* 121/03, 117/08, 120/09, 46/21, čl. 26

Hrvatski sabor, *Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji*, *Narodne novine* 86/12, čl. 44

Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine* 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14, čl. 40 i čl.47

Sažetak

Ovaj rad istražuje i daje filozofsko-teološke interpretacije fenomena glasa savjesti. Interpretacije su temeljene na shvaćanjima tri filozofa, na kršćanskom nauku u Svetom pismu Staroga i Novoga zavjeta, kod sv. Pavla i kod sv. Augustina. Najprije se promatra Sokrat i njegova vjernost božanskom glasu po kojem zna za svoje poslanje ljudima od kojeg ne odustaje i kojem žrtvuje vlastiti život. Potom, Heideggerov opis savjesti kao poziv na autentičnost promatran je kao zov koji izgubljenog čovjeka poziva na autentičnost. Hannah Arendt savjest pokazuje kao fenomen koji nema moći koja bi mogla oblikovati ljudski život, tu moć ona pridaje mišljenju. U kršćanskom nauku savjest se promatra kao mjesto susreta Boga i čovjeka, ali koje treba oblikovati kako bi se došlo do ispravnosti djelovanja. U suvremenom svijetu savjest se nalazi pred izazovnim situacijama u društvu koje obilježavaju različiti ideološki pravci koji se protive savjesti pojedinih ljudi radi njihovih vjerskih, moralnih i etičkih uvjerenja. Stoga su u međunarodnom i domaćem pravu uvedena ljudska prava i pravo priziva na savjest koje ima ulogu čuvara i branitelja ljudskih prava. Crkva svojim naukom nalaže građanima priziv savjesti i uskratu poslušnosti građanskim vlastima koji donose pozitivne zakone ukoliko se isti protive naravnom zakonu iz kojeg proistječu osnovna ljudska prava.

Summary

This paper explores and gives philosophical-theological interpretations the phenomenon of the voice of conscience. Interpretations are based on the understandings of three philosophers, on Christian doctrine in the scriptures of the Old Testament and the New Testament, in St. Paul and in St. Augustine. First observed is Socrates and his fidelity to the divine voice by which he knows of his mission to men from which he does not give up and to which he sacrifices his own life. Then, Heidegger's description of conscience as a call to authenticity was viewed as a call to authenticity that calls a lost man to authenticity. Hannah Arendt shows conscience as a phenomenon that has no power that could shape human life, that power she attaches to opinion. In Christian doctrine the conscience is

seen as a meeting place of God and man, but which must be shaped in order to arrive at the correctness of action. In modern word, conscience is faced with challenging situations in society marked by different ideological directions that oppose the conscience of individual people because of their religious, moral and ethical beliefs. Therefore, human rights and the right to appeal to conscience have been introduced in international and domestic law, which has the role of guardian and defender of human rights. The Church, through its teaching, orders the citizens to appeal to their conscience and to refuse obedience to the civil authorities who pass positive laws, if we oppose them against the natural law from which the basic rights of the human derive.